

Draugystė – suteikianti laisvei sparnus

Joana ULINAUSKAITĖ-MUREIKIENĖ

Būna dienų, valandų, kai atsiminimai stojasi prieš akis tarsi gyvi. Vaizduotėje matai žmones su kuriais teko gyventi, lyg girdi jų žodžius, dainas, matai poelgius, jauti prisilietimus.

Šiandien po daugelio gyvenimo metų, rūsčių, o kartais laimingų dienų vis dažniau kaip juodas debesis iškyla Stalino lagerių baisumai, tolimi šiaurės vaizdai: amžinas išalas, ilgos tamsios naktys ir spiginantys šalčiai, nesibaigiančios pūgos, šūviai, skinantys žmonių gyvybes. Prisimenu tuos, kurie kaip ir aš praėjo kalėjimus, lagerius, prisimenu ne tik savo tėvynainius, bet ir kitų tautų bendražygius.

Joana Ulinskaitė-Mureikienė

Lemtis taip lėmė, kad daug laiko, daug išgyvenimų sovietiniuose lageriuose teko patirti gyvenant kartu su ukrainiečiais. Lietuvius ir vakarų ukrainiečius vienijo panašūs pasipriešinimo sovietinei okupacijai kovos būdai savo Tėvynėse. Todėl ir lageriuose dažniausiai ne tik artimai bendravo, bet ir kartu kovojo prieš lagerių viršininkų savivalę. Jie ėjo tuos pačius kelius kartu su lietuviais sunkiausiomis sąlygomis siekė laisvės už spygliuotų vielų tolimoje Norilsko žemėje. Laisvės dvasia buvo gyva net kalėjimuose, už aukštų tvorų lageriuose, tamsiose tranšėjose, šachtose. Visų tautų solidarumas tuo metu palaikė laisvės troškimą. Todėl ir galėjo įvykti Norilsko politinių kalinių sukilimas.

* * *

1946 metais vasarį Kauno karinio tribunolo už pasipriešinimo sovietiniam režimui veiklą pagrindinėje organizacijoje buvau nuteista 10 metų kalėti sovietiniame lageryje ir dar 5 metus tremties. Man tada buvo septyniolika metų.

Po dviejų savaitių etapo gyvuliniuose vagonuose atsidūrėme Pečioros persiuntimo punkte. Suvarė į didelę salę, susodino ant grindų. Po dviejų valandų atvarė didelį etapą ukrainiečių iš Vakarų Ukrainos. Visos buvome sušalusios, nesiprausios, alkanos. Rytojaus dieną mus su daiktais suvaro į pirtį. Džiaugiamės, dabar nusiprausime, sušilsime. Bet toji pirtis įsiminė visam gyvenimui. Ji sutrypė moters orumą. Priepirtyje karaliavo vieni vyrai. Du prižiūrėtojai stovėjo prie durų. Liepia nusirengti. Nuogai! Visus drabužius – į dezinfekavimo kamerą, o mes į pirtį. Stovime nuogos rankas sukryžiausias. Prieš įeinant į pirtį stovėjo keli jauni vyrai su skustuvais rankose. Mes spaudžiamės viena prie kitos, bet prižiūrėtojas varo greičiau. Reikia pakelti rankas: vyras tau nuskuta pažastis, tada liepia lipti ant suoliuko, kitas vyras, prilaikydamas rankomis, apskuta dar vieną vietą. Tai buvo baisu! Tai buvo toks pažeminimas, toks moters orumo sutrypimas, kokį galėjo sugalvoti tik sovietinio lagerio viršininkai. Nežinau ar galima aprašyti ar apsaityti, ką jautėme mes jaunos mergaitės, moterys. Jautėmės tokios pažemintos sutryptos, išgąsdintos to cinizmo. Bet jausmams laiko nebuvo.

Reikėjo suvaldyti jausmus, ašaras, reikėjo stoti į eilę, dar iš vieno jauno vyruko gauti degutu tvoskiantį mažutį muilo gabalėlį iš kito metalinį dubenį ir kaušą šilto vandens. Ir kuo greičiau praustis, nes laukia kita partija. Tos pirties mes neužmiršime niekad!

Po trijų dienų – vėl į etapą, vėl į vagonus, tolyn į Šiaurę Vorkutos link. Išlaipino Sivomaskinskyje, tada pėsti ėjome Uralo kalnų link. Sniego labai daug. Tik takas nukastas, einame tarsi giliu grioviu. Mes gal apie trisdešimt žmonių slinkome lėtai klupdami sniege, paraginami konvojaus. Už dešimties kilometrų vėlai vakare pasiekėme gyvenvietę – komių kaimelį ant Usos upės kranto Sivaja Maska. Kitoje upės pusėje – Uralo kalnai.

Mūsų koloną pasitiko komių moterys, vaikai, apsirengę nematytais rūbais. Daug šunų. Jie pakinkyti į rogutes. Didesnes roges traukia elniai, aukštai iškėlę šakotus savo ragus.

Gyvenvietės pakraštyje – lageris. Jis nedidelis: šeši lentiniai barakai, virtuvė, vartai su sargybinių nameliu, aptvertas lentine ir spygliuota viela. Dabar viskas skendi po aukštomis sniego pusnimis, ant stogų didžiulės sniego kepurės, tik iš kaminų rūkstantis dūmelis rodė lageryje esant gyvybę.

Įvedė į pirmą baraką. Nemažą patalpą apšvietė blausi lemputė palubėje, todėl prieblanda. Langai užburbėję storu ledu. Barakas pailgas, iš abiejų pusių dviaukščiai gultai – *narai*; viduryje barako kūrenasi krosnis, kampe statinė su vandeniu. Ant gultų lyg tamsūs šešėliai sėdėjo ar gulėjo moterys. Mums su drauge teko apsigyventi ant viršutinių gultų gale barako. Vos spėjome susikraurtyti ant tų *narų*, pradėjo lankytis svečiai. Vieni įeina tyliai, pilki, vienodais rūbais – tiek moterys, tiek vyrai *telogreikomis* – šimtasiūliais vatinukais, vatinėmis kelnėmis. Kiti, vadinamieji *blatnieji* – *urkos*, trukšmingai atveria duris, kalba garsiai, išdidžiai atsmaukię kepurės ant pakaušio, apeina gultus, kiekvieną naujokę apžiūri lyg savo auką.

Sėdžiu ant gultų, drebančia širdimi, išplėstomis, išsigandusiomis akimis, dairausi į ši žiaurų gyvenimą. Mane apima baisus siaubas. Prisiglaudusi prie sienos bijau pajudėti. Bijau tų žmonių, tamsos nežinomybės. Širdis lyg tuoj plyš. Nežinau kiek taip sėdėjau suspausta širdimi, vos laikydama ašaras.

Ir staiga lyg vėjelio dvelksmas, lyg kokia dejonė, vos girdimas garsas – tyli giesmė. Žodžių nesuprantu – neišskiriu. Tik melodija. Sėdžiu tarsi pakerėta. O žemi giesmės ar dainos garsai vis aidi. Atsiremiu į sieną ir giesmės garsai aiškesni. Suprantu – gieda žmonės gretimoje patalpoje už lentinės sienos.

Nugalėjusi baimę, nusliuogiu nuo gultų, išeinu į lagerio zoną. Šaltis užspaudžia kvėpavimą. Šiaurės naktis skaidri kaip stiklas. Pusnys spindi mėnulio šviesoje. Mūsų barakas tupi sniego pusnyje iki stogo, bet suprantu, kad jis iš dviejų dalių. Pereinu tamsiu prieangiu. Prayeriu duris. Pradžioje nesuvokiu, kur patekau. Blankioje šviesoje įžiūriu tik suklypusių žmonių šešėlius. Geriau įsižiūrėjusi ant apšarmojusios galinės sienos matau iš plonų berželių sukaltą kryžių. Ir giesmė. Nuostabi – tarsi mane apglėbia. Žodžių nesuprantu. Jausmas lyg patekusi į bažnyčią. Prie durų priklaupiu. Visą laiką širdį spaudę gniaužtai pamažu ima atsileisti. Širdis atšyla, rimsta jausmai. Meldžiuosi kartu klausydama nepakartojamos giesmės. Nežinau, kiek laiko meldėsi, giedojo žmonės. Nurimusi klūpoju prie durų. Atsipeikėjau apsupta jaunų tamsiaplaukių merginų. „*Jaka divčina. S vitki?*“ (Kokia mergaitė. Iš kur tu?). Paaiškinau, kad aš lietuvaitė iš naujo etapo ir man čia baisu. Jos ramino, guodė, pasakojo apie save, lagerio gyvenimą, patarinėjo kaip gyventi. O jos esančios vakarų ukrainietės. Ne viską supratau ukrainietišškai, bet lyg koks šilumos ir šviesos šaltinis apglėbė mane. Yra ir čia žmonių.

Tame lageryje buvo įvairių tautybių kalinių, bet didelę dalį sudarė vakarų Ukrainos – *zapadninkai*. Prižiūrėtojai, rusai ir *blatnieji* jas vadino *banderovcais*. Bet jie šio vardo ir nesigynė. Dažnai atsakydavo „*Chai žive Bandera*“. Tai buvo daugiausia jaunimas: antitarybinių partizanų rėmėjai, partizanai, studentai, gimnazistai. Jie savo pažiūromis buvo artimesni lietuviams, latviams, estams.

Lageryje yra daug kriminalinių nusikaltėlių vadinamų *blatnujų*. Jie nedirba, atiminėja iš kitų kalinių daiktus, siuntinius. Jų labai bijojome, nes gali pralošti kortomis. Vadiname juos banditais, o jie mus *litovskijie banditki*.

Mus į tą lagerį atvežė dvylika lietuvaikių. Kadangi dauguma nemokėjo rusų kalbos, visas paskyrė į vieną brigadą kartu su ukrainietėmis. Išdavė lagerio rūbus. Sumetė į krūvą. Tai labai sunešioti, sulopyti, nešvarūs vatiniai – šimtasiūlės vadinamos *telogreikos*, vatinės kelnės, kareiviškos žieminės kepurės, autai ir didžiuliai sulopyti veltiniai. Bandėme apsirengti. Buvo ir juoko ir ašarų. Dabar jau mūsų draugės ukrainietės mokė mus kaip po kepurėmis apsivynioti skareles, apsijuosti virve vatinius, apsivynioti autus.

Kitą dieną išvarė į darbą. Šaltis siekia apie 30 laipsnių. Nurodytoje vietoje reikia nukasti sniegą, sušalusį, kietą kaip plytą. Nežinom nuo ko padėti. Ukrainietės pamokė kaip reikia kastuvu apipjauti sniegą ir išimti kaip plytą. Vėliau išdavė tokius kaplius – *kirkes* – reikėjo kapoti įšalusią žemę. Mes lietuvaitės nežinome ką su tuo kapliu veikti, kuriuo galu kirsti. Vėl gelbsti ukrainietės: parodo kaip iškelti, kaip kirsti į žemę. Bet niekaip nesidavė suvaldomas tas įrankis. Mūsų darbo nematyti ir normos neįvykdome. Darbų prižiūrėtojas pyksta: „Nieko, kai užsinorėsite valgyti, išmoksitė dirbti. Badas privers“. Dirbame vienuolika valandų lauke. Šaltis ir vėjas verčia mojuoti kapliu. Visą laiką – ar dirbi dieną pamainoje, ar naktinėje, ar po darbo sėdi barake, ar miegi – lydi alkis. Ir jis kamuoja vis labiau ir su kiekviena diena auga.

Mane labai globoja ukrainietė Polina (gal Praskovja) Derkač visų vadinama tiotia Paša. Ne, ji nėra sena, jai gal 40 ar 45 metai, bet mums jaunoms ji jau atrodo kaip teta. Mane ji dažnai vadina *zaičik* (zuikuti). Gal dėl to, kad esu liesa, jauna ir judri. Dažnai man į saują išspraudžia duonos gabalėlį ar rudo cukraus kąsnelį, pamačius kad sunku darbe, pribėga padėti. Vakarais ilgai sėdi ant mano gultų, liūdnai žiūri į mane su nenusakomu švelnumu, stengiasi pralinksinti, pasakodama visokius nuotykius, o kartais ir ašarėlė sublizga rudose jos akyse, pakimba ant blakstienų. Ukrainietės sako, jog tėvynėje liko jos dukra tokio amžiaus kaip aš ir jai atrodo, kad labai panaši į mane.

Tai buvo šviesaus proto, tiesmuka, praktiška moteris, ji daug ko išmokė mane: kaip prisitaikyti prie lagerio gyvenimo, išgyventi sunkumus, neprarasti vilties. Ji turėjo kažkokių galių, kurios sustabdydavo kraujavimą susižeidus, nuimdavo skausmus, pridėjus ranką prie galvos, šnabždėdama maldos žodžius, nuramindavo netekusius vilties.

Komisija mane priskiria prie pirmos kategorijos – į sunkius darbus. Mus pradeda vesti į mišką malkų kirsti. Miškas prasideda už 7 kilometrų. Išeiname į darbą dar gili naktis. Brendame vorele per gilų sniegą. Jei žengsi žingsnį į šalį, susmengi iki juosmens. Kai pasiekiame mišką vos švinta blausi švieselė. Gauname kirvius, pjūklus. Kol nusigauni iki pasmerkto pjauti medžio, jau nusiplūki. Dar reikia apmindyti sniegą, kad galėtum pjauti. Pradedame džiurinti, bet nemokame tokio darbo dirbti. Tuo labiau, kad mano porininkė ukrainietė Lesia nupiepusi, tokia pati vištelė kaip ir aš. Pjūklą vos traukia. Niekaip nepajėgiame padaryti normos. Vadinasi, mūsų duonos *paikė* (davynys) bus maža, o kai taip, nebus įmanoma kitą dieną padaryti normą. Taip prasideda užburtas ratas, ir žmogus tampa *dochodiaga* (leisgyvis). Bet alkis, vargas išmoko visko, ir mes kitų pamokytos išmokome padaryti taip, kad malkų rietuvė būtų didesnė. Supjaustome trumpai malkų kaladėles, prikišame į rietuvės priekį, o iš užpakalio prikišam šakų ir apmetam sniegu. Ir duonelės daugiau.

Pietų metu sukuriame laužą, susėdame ratu apie jį ant rąstų, ir pamovusios ant lazdelės sukišame savo sušalusios duonos gabalėlius į laužą. Apšilusį ir kiek apdegusį apgraužiame ir vėl kišame. Čia mūsų pietūs. O kas ryte suvalgė visą savo duonelės davinį, tik pasėdi prie laužo varvindami seilę.

Sugrauzę pietus, bet alchio nenumarinę, imame pasakoti apie skanius savo šalies valgius. Mes lietuvaitės – kokie pas mus skanūs bulviniai blynai, cepelinai, šaltibarščiai. Ukrainietės neatsilieka: giriasi savo ukrainietiškais barščiais, o labiausiai – pyragėliais su mėsa ar vyšniomis. Nuo tų kalbų seilės tiesiog varva, pilvai gurgia, o skrandį ima gniaužti alchio spazmai, lyg traukuliai trauko.

Tais metais vasarį ir kovą buvo dideli šalčiai. Oro temperatūra į vakarą pakyla žemiau 40 laipsnių. Blogiausia, kai šaltis su vėju. Miške nėra kur pasislėpti nuo vėjo. Priversti dirbti, kad sušiltum, bet po truputį jėgos silpo.

Pirties čia nėra, žada pastatyti, bet statybos vis nepradedamos. Nusiprausti išsitirpiname sniego, bet būname ilgai nesimaudę, užtat užpuola utėlės. Išmetame savo rūbus per didžiausius šalčius ant sniego, o apsilvilkus jos vėl atgyja ir kankina. O naktimis dar kankina mus ir blakės tos amžinos kalinių palydovės.

Nuo sunkaus darbo, menkos *balandos* – tokia pašarinių ropių skysta sriuba, vitaminų stokos ėmėme sirgti *cinga* – skorbutu. Cinga – tai Šiaurės kalinių rykštė. Dantenos išburko, pajuodo, pradėjo klibėti dantys. Pirmoji iškrito mano porininkė ukrainietė Lesė. Pradėjo visai nepavilkti kojų, o pjūklo visai netraukė, pagaliau ir visai negalėjo nulipti nuo gultų. Po savaitės ir mano kojos ėmė tinti, atsirado skausmingi tamsiai mėlyni guzai. Nuo darbo neatleidžia. Kalinius atleidžia nuo darbo tik jei yra temperatūros virš 37,5. Jei mažiau ar nėra turi eiti dirbti. Per naktį negali užmigti nuo skausmo, ryte vėl kišu sutinusias, guzais apėjusias kojas į veltinius ir kamuoju skausmo velkuosi prie vartų. Klampojame sniegu. Sušalusi sniego pluta braižo blauzdas, skausmas darosi nepakenčiamas. Einant namo kojos tokios skausmingos, kad tie, kurie kenčia nuo cingos imame atsilikti. Sargybiniai barasi, keikiasi, rėkia *podtjanis!* (tempkis greičiau). O kaip paskubėsi, jei kiekvienas žingsnis kaip peiliais rėžia. Klupdama per sušalusį sniegą, niekaip negaliu suvaldyti per nuo šalčio pamėlusius skruostus riedančių ašarų.

Dar vėliau daug kam guzai atsivėrė žaizdomis. Bet mūsų „daktaras“ turi tik vienus vaistus: aspiriną ir kalio permanganatą. Juo ir gydo mus.

Pareidami iš miško kaliniai parneša eglės šakų, nuskabo spyglius ir verda *chvoją* – eglės spyglių nuovirą. Vakare visi barakai pakvimpa verdamu nuoviru. Jis kartus, neskanus, bet geriame visi. Tai išgelbsti nuo cingos.

Dažnai vakarais, kai pavargę pareiname į tamsų baraką, kuriame spingsi tik maža lemputė, graži ukrainietė Katia Kokoša paimdavo gitarą ir sodriu altu dainuodavo romansus apie ilgesį, meilę, Ukrainą, žydinčius sodus. Jos akyse susitvenkdavo ašaros ir tyliai nutekėdavo skruostais. Bet vėliau tą patį vakarą buvo linksma, grojo gitara ir dainavo linksmas ukrainietiškas dainas. O mus lietuvaitės nepaprasto grožio melodijos nuskraidindavo į mūsų svajonių šalį – Lietuvą. Kiekvieną vakarą sulipę ant vienu viršutinių gultų meldėmės „Padėk, Viešpatie sugrįžti į gimtą žemę, parodyk kelią ir suteik, stiprybės išgyventi“.

Pavasaris atėjo staiga. Pro spygliuotų vielų ir tvorų plyšius matėsi Uralo kalnų viršūnės, jos tviskėjo įvairiomis spalvomis saulėlydžio palytėtos. Sniegas nutirpo per dvi savaites, tad vaikščiojom į darbą visą dieną šlapios, veltiniai prisigėrę vandens per naktį neišdžiūsta, aunamės dar šlapius ir vėl į vandenį.

Pavasarij atėjo įsakymas visoms lietuvaitėms susiruošti su daiktais į etapą. Liekame tik dvi lietuvaitės. Ir tai atskirose brigadose ir gyvename atskiruose barakuose, tik vakarais susitinkame pasikalbėti. Aš visą laiką ukrainiečių brigadoje. Kiekvieną vakarą, kad ir labai pavargę po darbo, ukrainietės klaupiasi melstis ir giedoti. Dabar ir aš kartu su jomis suklumpu prieš iš plonų berželių sukaltą kryžių. Ukrainietės man labai geros. Jau viską suprantu ukrainietiška ir kalbėti pramokau.

Mūsų lageris yra maždaug už 10 kilometrų nuo Sivamaskinskio stoties. Į sotį ateina vagonai, pakrauti statybinių medžiagų: lentų, cemento, kalkių. Iš Vorkutos anglies kasyklų atvežama anglis. Mūsų brigada paskiriama iškrauti vagonų. Nustatytų darbo valandų nėra. Kada ateina vagonai, tada visą naktį krauname. Tik spėjame grįžę atsigulti – jau atėjo kiti. Ir vėl be poilsio reikia žygiuoti į stotį. Kol nueiname ryte užsrėbusios *balandos* ir 200 g duonos suvalgiusios, jau nuvargusios ir išalkusios. O dar reikia vagonus iškrauti. Atveža anglis, vagonai dideli, kasi, kasi, o galo nematyti. Anglių dulkėmis apneštos atrodome kaip kaminkrėčiai, tik akys žiba. Per pietų pertrauką leisdavo pusvalandį pailsėti. Sukrintame čia pat prie geležinkelio, suvalgome savo atsineštą tokia pat anglimis apneštą duonelę. Pro šalį dunda traukiniai iš Vorkutos su anglimis, o į Vorkutą – dar vis gyvuliniai vagonai su žmonėmis – darbo jėga.

Blogiausia, kai pasitaiko cementas. Visada širdis krūpteli išgirdus, kad atėjo vagonai su cementu ir reikės juos iškrauti. Cemento maišeliai dažnai suplyšta, išsipila į vagoną. Reikia kastuvais iškasti. Cementas dulka kaip migla, kyla į orą, limpa prie odos, prisivelia į drabužius, plaukus, prilenda į nosį, burną, akis. Rodos apklijuos tave visą. Akys parausta, lūpos supleišėja,

kosėjame kraujais. Burnoje ilgai laikosi cemento skonis ir kvapas. Jei cementas maišeliais, ne taip dulka, bet man vargas. Dvi moterys vagone ima maišelį už galų ir deda tau ant nugaros – neši jį ant platformos. Kai uždeda man kiekvieną kartą suklumpu su visu maišeliu. Verkiu kruvinomis ašaromis ir nežinau ar sugebėsiu išgyventi. Bet pamažu ukrainiečių moterų pamokyta išmokau nepargriūti ir maišelius nešti. Visokius darbus dirbome: kai nėra vagonų varo mus geležinkelio bėgių taisyti, nešioti, keisti pabėgius, sukalti atsipalaidavusias vinis.

Žeminėse ant Usos kranto

Artėjant, mūsų brigadą trisdešimt moterų perkėlė į lagerio poskyrį už penkiolikos kilometrų nuo Sivaja Maskos. Tai buvo mažas lageriukas, aptvertas spygliuota viela. Stačiame Usos krante iškastos žeminės, uždengtos medžių šakomis ir apmestos žemėmis. Viduje sukalti ištisiniai gultai. Apsigyvenome po dešimt kiekvienoje. Dar vienoje virtuvė ir kitoje lagerio viršininkas jau atbuvęs bausmę, buvęs kalinys. Žeminėje visą laiką tamsu, apšviečia tik iš šovinio padaryta spingsulė –*kaptilka*, nes visą laiką rūksta. Dieną pasišviečiame atidariusios dureles. Atšilus žemė visą laiką byra ant akių. Pareidamos iš darbo parsinešame berželių šakų, iškaišome lubas ir jau geriau. Labai varganas buvo mūsų gyvenimas, bet gyvenome. Pjovėme žolę, trypėme silosą, krovėme šieną į stirtas. Išmokau dalgiu suguldyti gražius lygius pradalgius. Vakaraus ukrainietės išėjusios ant upės kranto dainavo gražias, skambias savo dainas, giedojo meldėsi. Klausiausi kaip alma Usos vanduo, plaukia dainos garsai ir tyliai rydavau ašaras. Lietuvaitė čia aš viena. Visos kitos ukrainietės. Vasaros naktys būdavo šiltos. Naktimis, kai nėra mėnulio, ryškiai šviečia šaltos žvaigždės. Mes, išėję iš žeminės, sėdėdavome pakrėtos Visatos galybės.

Šiaurėje ruduo neilgas, dar, rodos turėjo žaliuoti pievos, bet tundrą nelaukta užklupo žiema. Paspaudė stiprūs šalčiai, ilgai ir gausiai snigo, ėmė suktis pūgos. Pastatė lentų tvartą, atvarė jaučius, roges. Ėmėme vežti malkas iš miško į Sivaja Maską. Šiaurės pūga užaina staiga. Gerai, jei nespėjame išvažiuoti į mišką, tai liekame žeminėje. Pūga siaučia tris ar keturias dienas, o kartais ir visą savaitę. Nieko nematyti per metrą. Jei išeitum neprisirišęs virvės, nutiestos iki virtuvės, nuneštų.

Žeminėse tada irgi labai šalta. Kol siaučia pūga, sėdime žeminėje, susispaudusios viena prie kitos, spingsulė ant stulpo rūksta. Ukrainietės pasakoja apie savo gyvenimą laisvėje: kokie gražūs jų sodai, balti nameliai, kokie skanūs virtiniai. Kaip jie kovojo už laisvę. Jos daug gieda ir meldžiasi. Meldžiuosi kartu su jomis lietuviškai.

Vargas tam, ką pūga užklumpa darbe, miške ar tundroje. Daug žmonių užpustytų, sušalusių randa tik pavasarį nutirpus sniegui.

Mūsų brigada vežame malkas į pagrindinę gyvenvietę. Man buvo paskirtas stambus, rudos spalvos jautis vardu Burlakas. Iškrovę malkas susirenkame prie upės ir vorele, lydimi sargybinių važiuojame užšalusia upe. Taip neišklysti iš kelio padeda upės krantai. Kartą, kai virtinė rogių pajudėjo iš gyvenvietės, jau geso trumpa šiaurės diena. Smarkiai šalo, oras ramus. Pasirodė viena kita snaigė. Staiga sušvilpė vėjo gūsis, sniegas vis greičiau ėmė lėkti pažeme. Vėjo staugimas apkurtino. Balta pūga. Tarsi kokia skara, užklojo viską. Sniegas kilo į viršų, sukosi, bloškė iš kojų. Prasidėjo tikra Šiaurės juodoji pūga vadinama *Čiornaja purga*. Nežinau kiek kilometrų buvo likę iki lagerio, kai pasijutau likusi vienui viena šioje pašėlusioje pūgoje. Kelio, upės krantų, kitų rogių nematyti. Viskas susiliejo į vieną baltą siautulį. Ir neapsakomą šaltį.

Įsikibau į ieną prie Burlako kaklo ir taip judėjome po kelis žingsnius. Kai jautis sustoja, šnirpščia, uosto sniegą prašau: „Einam dar žingsnelį, Burlakėli, einam namo brangusis“. Suprantu pūga greitai nesustos, o jei jautis sustos, liksime čia abu – sušalsime į ledą. Taip slinkome abu žingsnelis po žingsnelio kol jėgos visai išseko, paleidau ieną ir griuvau ant rogių. Jaučiau sniegas užpusto, slegia kūną, bet toks saldus miegas marino. Rodos kas šiltais patalais užklojo. Dingo pūga, sąmonė pamažu temo. Jau visai grimzdama į miegą išgirdau šauksmą vardu. Pašokau. Šalia manęs šmėkštelėjo mirtis. Jautis sovėjo... Pūga siautėjo, kaukė, prieš mus didžiausios pusnys. Vėl kabinuosi jaučiui už kaklo, bučiuoju, vėl prašau eiti nors žingsnelį. Protu

suvokiu, kad išsigelbėjimo nėra, bet prašau Dievo tik ne dabar. Prašau Dievo stebuklo! Nežinau kiek laiko kapstėmės, rodės ši kelionė niekada nesibaigs.

Staiga Burlakas sustoja, nuleidžia galvą, lyg atsipalaiduoja. Ištiesiu ranką ir pajuntu kažką kietą. Siena! Tikra lentų siena! Apgrauptomis randu duris ir su visomis rogėmis įvažiuojame į tvartą. Parvedė, išgelbėjo. Nežinau kam dėkoti – Dievui, likimui ar Burlakui. Išbučiuoju jį ir čia pat ant šieno parklumpu ir verkiu. Jaučiu kaip pučiasi, sunkėja skruostai, pūslės pildosi skysčiu ir pliūpteli per veidus.

Kai parsigaunu į žeminę, ukrainietės jau pasimeldusios už mane, – nesitikėjo, kad grįšiu. Jos trynė pamėlusius rankų ir kojų pirštus, girdė karštu vandeniu, klostė savo vatiniais. Ilgai vaikščiojau apšausiais skruostais, pirštais.

Pūga siautėjo keturias paras, visai užpustė mūsų žemines. Ir kaip prasidėjusi taip staiga vieną naktį nurimo. Vos išsikasėme iš sniego pusnių. Išlindusios iš žeminių vos neapžlibome. Tokia baltuma! Tokia tyla! Negali patikėti, kad tik vakar siautėjo pūga. Saulės apšviesti stūkso įvairiomis spalvomis žerintys didingi Uralo kalnai.

Kūčių vakaras. Šaltis – apie 40 laipsnių. Bėgu ir bėgu paskui roges. Pavargstu, bet atsisėsti į roges baisu – gali nušalti kojas ar rankas. Grįžusi į žeminę nesakau, koks šiandien vakaras. Apima toks ilgesys. Tyliai pasimeldžiu ir guluosi. Susisupusios į vatinius, miega ukrainietės. Guliu ir su grauduliu galvoju – kodėl aš čia? Jaučiuosi vieniša, noriu namo, noriu mamos, rodos, imsiu balsu rėkti. Neišlaikiusi Tėvynės, namų, artimųjų ilgesio pravirkau. Šalia gulėjusi tiotia Paša pajutus mane tyliai kukčiojant, paglostė galvą „Kas atsitiko, zuikuti? Juk nėra tokios kančios, nėra tokios nevilties, kurios nebūtų galima išgyventi. Išgyvensim ir mes. Viskas praeis. Tikėk, kad gyvenime yra dvi pusės. Po sėkmės dažnai ištinka skausmas, nusivylimas, o nelaimė ar vargūi ištikus, viskas pasikeičia į gerą. Tik reikia laukti ir tikėti. Tu tokia jauna, bus laikas šitas dienas prisiminsi kaip klaikų sapną. Dar pamatysi gyvenimą ir gražų, spalvingą O dabar nusišypsok! Nusišypsok savo žavia šypsena ir bus lengviau“. Nubraukė mano ašarą, paglostė galvą. Aš prisiglaudžiau prie jos šiltos rankos ir kaip prie mamos. Tamsioje žeminėje lyg pasidarė šviesiau. Supratau, kad jokia tamsa negali nuslopinti iš žmogaus sklindančios šviesos.

Šv. Kalėdų rytas neprašvito. Juk dabar poliarinė naktis beveik visą parą. Pasikinkiusios jaučius į roges išvažiuojame į mišką malkų. Sustojau ant kalniuko prie miško. Spaudė stiprus šaltukas. Mėnulis keliaudamas dangumi melsva šviesa apšvietė, nusidabravo sniegą. Miške tylu, ramu. Eglutės pasidabinusios sniegu, nusvarinusios šakas, stovėjo skendėdamos šventoje tyloje. Užliejo tokia dvasios skaidruma, pamiršau laiką ir tikrovę. Stovėjau ir šypsojauši tai Šv. Kalėdų žiemos pasakai. Tiotia Paša tyliai priėjo, pabučiavo į mano nušašusį skruostą – pasveikino su šventėmis ir pasakė: „Džiauguosi, kad šypsaisi. Būk dėkinga už viską kas tave supa. Ir tam, kad išgyvenai tą baisią pūgą, likai gyva, gal Angelas sargas tada palietė tave savo ranka. Dėkok ir šiai dienai, kuri šiandiena prašvito. Dėkok, Dievui už viską, net jei atsitinka kas nors labai skaudaus, reikia tikėti, kad ištersi“. Mes prisirišome viena prie kitos. Man taip trūko mamos, o aš jos širdyje dabar turbūt užėmiau dukros vietą. Ji niekada nepasakojo apie savo gyvenimą, dukrą, bet dažnai iš sielvartingų akių mačiau kada apie ją galvoja.

Tose žeminėse mus vėl aplankė lagerių kalinių „draugės“. Juk nėra kur išsimaudyti, drabužius išsiskalbti. Kartą per mėnesį nuvaro į pagrindinį lagerį kur jau yra pirtis, drabužius iškaitina, bet tik taip, kad utėlės geriau sušyla ir dar daugiau mus ėda. Visai stengiamės jų atsikratyti. Laikome virš įkaitusios statinės, net užrūksta. Jau, rodos, atsikratėm, o jos vėl siūlėse kruta. Tirpiname sniegą, prausiamės, bet niekas negelbsti. Šiaurės vėjas nugairino veidus, nušalę skruostai pamėlynavo, pajuodo.

Pavasaris atėjo staiga. Saulė vis aukščiau pakyla virš horizonto. Pradėjo tirpti sniegas. Rytai, kai, pasikinkiusios jaučius išvažiuojame malkų ar šieno vežti, dar būna pašalę. Dieną sniegas ima tirpti po sniego pluta susidaro vanduo. Mūsų veltiniai, vatinės kelnės peršlapę iki kūno. Vakare prie *buržuikos* bandome išsidžiovinti rūbus, bet tik sušildome, o ryte vėl velkamės šlapiais. Vis dažniau lyja, šalti lietaus lašai čaižo nugaras. Taip ištisas dienas dirbame peršlapusios. Nežinia, kaip Dievas laiko mus nesusirgusias.

Vis dažniau naktį girdėti duslūs garsai, lyg griaustinis griaudėtų. Vis stipriau griaudėjo, poškėjo, tratėjo. Pajudėjo Usos ledai. Vanduo ėmė smarkai kilti. Išplukdė ledus ir Lochmos upė, atskirdama mus nuo viso pasaulio. Vanduo vis kilo, garmėjo didžiausios lytys – iki dviejų metrų storio – plaukė, grūmėsi upėje kilo į viršų ir vėl smigo, nešdamos viską su savimi. Vieną naktį vanduo smarkiai pakilo ir lytys akimirksniu nunešė mūsų žemines. Iš tundros pusės Lochmos vanduo užtvindė laukus ir vis artėjo prie mūsų. Gyvulių tvartas stovėjo ant kalniuko, todėl visi susikraustome ant jo. Maisto atsargos baigiasi.

Mūsų čia trisdešimt kalinių, lagerio viršininkas, trys sargybiniai ir dešimt jaučių. Dabar mes – viena šeima. Nėra kalinių, nėra sargybinių. Yra tik žmonės, bendro likimo, gamtos gaivalo aukos. Tik prieš kelias dienas jie varė į mus atkišę šautuvus, o dabar sėdime kartu, dalinamės kruopų grūdėliu, vandens lašeliu, vadinamės vardais. Jų šautuvai atremti į sieną. Vis galvoju, kodėl taip yra, kas taip skiria ir kas vienija žmonės. Manau yra Dievo valia.

Upė šėlo, grūmojo, lytys vis artėjo prie mūsų tvarto. Visą laiką meldžiamės, ukrainietės gieda ir gieda giesmes, garsiai meldžiasi. Jau apie tvartą liko tik dešimt metrų žemės ploto, o vandenys ir lytys gėsmingai artėja, vanduo vis arčiau ir arčiau užmeta didžiausius ledo gabalus. Riaumodamos dužo lytys, taškydamos purviną vandenį jau ant mūsų tvarto. Ir jaučiai pradėjo baubti. Vėl prašome Dievo stebuklo! Nors mūsų gyvenimas ir buvo vargingas, kentėme alkį, šaltį, sunkų darbą, nors užpultos ulėlių, visvien gyventi labai norėjome. Pro putojančius vandenį, artėjančias lytis gal paskutinį kartą žvelgiu į vakarus, – ten, kur Lietuva...

Neskiriame dienų, valandos prailgsta, žiūrint į vis kylantį putojantį vandenį. Tiotia Paša tvirtina, kad mes nemirsime, mes būsime išgelbėti. Tik ji tai tikrai žinanti. Ir beviltiškomis valandomis visada atsiranda kokia nors išeitis. Mums teko siaubingas išbandymas, bet mes ištvėrsime. melskimės ir Dievas mus išgirs. Ir meldžiamės ir giedame maldas ir tikime.

Naktį įsmeigti pagaliukai parodė, kad nuo Lochmos pusės vanduo nustojo kilti. Dieną sustojo kilti ir Usa. Dar po keturių dienų, kai visi ledai išėjo, vanduo nuslūgo pamatėme Usa atplaukiantį laivą. Atvežė maisto, nors mažai tikėjosi rasti mus gyvus.

Vėl prasidėjo lagerio gyvenimas. Pastatėme vienos sekcijos baraką, jame dvi buržuikas, dviaukščius gultus. Tai jau gerai. Čia pastatas su langais ir stogu. Vėl šienavome, ruošėme malkas, vežėme, rovėme kelmus.

Vakare grįžusios iš darbo, barake užsikuriame *buržuikas*, nusivelkame šlapius vatinius, pasileidžiame, susišukuojuame plaukus. Ukrainietės beveik visos tamsiaplaukės, todėl giria mano šviesius garbanotus plaukus. Visos jos man labai geros, užjaučia, kad esu čia viena lietuvaite. Jos labai gražiai dainuoja, ypač Marina ir Albina. Kai uždainuoja savo mėgstamą „Oi cvete sadu kalina“ arba „Reve da stogne Dnibr širokij“, širdį sugraudina. Dainuoja jos apie savo žemę, saulę, žydinčius sodus. Vos žibančios *kaptilkos* apšviesti veidai pasikeičia, lyg pašviesėja, nurausta, rodos, juos nutvieskė Ukrainos saulė. Jos pasakoja apie savo Ukrainą taip įtaigiai, vaizdžiai. Ir aš lyg pabuvodavau tame saulėtame krašte, kur baltai dažyti nameliai, apsupti vyšnių sodais. Laisvą dieną Albina ir Marina pasilipa ant viršutinių gultų, traukia valso, tango melodijas, o mes, pamiršusios savo gaudų likimą, susikabinusios po dvi, šokame, į taktą pasidainuodamos. Šokio ritmas trumpam leidžia užsimiršti, kur esame. Mūsų jaunos širdys taip trokšta kažko gražaus. Argi mums svarbu, kad barakas tamsus, šaltas, kad spingsulė padaryta iš šovinio gilzės ant stulpo rūksta, kad mes apsilvokusios kalinių rūbais, mūsų veltiniai nuklišę, kad už lango kaukia pūga ir vilkai? Mums dainos žodžiai prilįgsta gražiausiam orkestrui. Taip norėjome užmiršti savo liūdną likimą nors akimirką. Juk negalėjome amžinai verkšlenti, aimanuoti, turėjome rasti išeitį, kaip nusiraminti. Tada išmokau ukrainietiškę šokių ir dainų.

Tą žiemą susirgau, buvau grąžinta į pagrindinį lagerį ir paguldyta į ligoninę, o atgal į tą lagerėlį nebuvau grąžinta.

Mūsų lageris priklauso Abezės lagerių grupei. Visų lagerių viršininkas buvo latvių kilmės rusas, o gal žydas Baleris. Kartą ar du jis atvažiuoja patikrinti mūsų lagerio. Kartą, kai stovėjome išsirikiavę, jis apeidamas koloną atkreipė į mane dėmesį ir paklausė iš kur esu kilusi. Kai pasakiau, kad iš Lietuvos, nusišypsojo ir pasakė, kad esame žemiečiai. Po dviejų savaitių buvo suruoštas etapas iš trisdešimt moterų. Mus nuvedė į stotį, o iš ten traukiniu į Abezės lagerį.

Abezėje

Abezė – miestas Komijos šiaurėje, Usos dešniame krante. Abezėje įsteigtoje ligoninėje buvo gydomi Vorkutos šachtose nualinti, nusilpę kaliniai – *docodiagos*. Didelė teritorija aptverta spygliuotomis vielomis. Penkios eilės gal po dešimt barakų. Lageryje yra klubas, pirtis, veikia saviveikla rusų ir ukrainiečių. Čia jau radau ir lietuvaičių, bet dirbu ukrainiečių brigadoje.

Abezės lagerio kaliniai saugomi sargybinių. Joana viršutinėje eilėje penkta iš kairės 1948 m.

Tik atvažiavus, kaip visada – komisija. Susėda lagerio viršininkas, gydytojas, dar koks prižiūrėtojų vyresnysis, *kūmas* (lagerio enkevedistas). Toje komisijoje sėdėjo ir Baleris. Reikia nusirengti nuogai apžiūri tave ir paskiria kokiam darbui tinki. Viską galėjau išgyventi: šaltį, badą, sunkų darbą, bet tos komisijos taip žeidė, jaučiausi tokia pažeminta, sutrypta. Visada grįžus po jos puldavau ant gultų ir raudodavau tiesiog balsu. Ir per visus tuos metus praleistus lageriuose negalėjau priprasti.

Čia dirbome įvairius darbus. Dažniausia prie medžio apdirbimo gamyklos ritindavome ant rietuvių rąstus, stotyje iškraudavome anglis, cementą, lentas. Vakare grįžus iš darbo esu laiminga, kad randu mergaites lietuvaites, galiu pasikalbėti su savo kalba. Vakarais, nepaisant sunkaus darbo bado, nuovargio mergaitės nusimeta savo darbinius rūbus ir barake pasigirsta daina. Dainuoja lietuvaitės, po to ukrainietės. O jos ukrainietės visos dainingos, jų dainos tokios skambios, gražios. Tada meldžiamės, giedame giesmes.

Vieną vakarą atėjusi prižiūrėtoja liepė man rengtis, eiti su ja. Kviečia lagerio viršininkas Baleris. Čia visi žinojo Balerio silpnybę moterims. Jei nusižiūri kokią jam patinkančią, priverčia viską jam pranešinėti apie kalinius ir su juo mylėtis, Už tai gauni gerą darbą zonoje, geresnį maistą, rūbus. Lietuvaitės ir mano brigados ukrainietės išleisdamos išbučiavo mane ir prašė laikytis, nepasiduoti.

Kontoroje sėdėjo Baleris. Klausinėjo kaip darbas, ar labai pasiilgusi namų, savųjų. Pažadėjo jis galys man kaip žemietei padėti. Gali net ir į laisvę išleisti, važiuosias į Maskva su prašymu, o dabar duoti gerą darbą. Kam vargti sunkiuose darbuose. Už tai reikės jam atsidėkoti. Visą laiką, kol kalbėjo, purčiau galvą ir kartočiau: ne ir dar kartą ne. Geriau supūsiu lageryje, bet to ko norite, nebus. Tada supyko, paraudo ir pasakė: žinok, išsiųsiu *k čortu na kulički* iš kur niekada negrįši, apsigalvok, ir liepė eiti. Išėjau drebėdama iš baimės ir pykčio.

Barake visos laukė su nerimu, viską papasakojau. Nusiminė nes žinojo: nepaklususiai Baleris žiauriai keršija. Išsiunčia į Chalmir Ju ar kitus tolimus režiminius lagerius iš kurių retai kas grįžta.

Po dviejų savaitių gruodžio 31 dieną mūsų brigada kasėme sniegą nuo geležinkelio. Ryte prasidėjusi pūga visai įsišėlo, kiek iškasi sniego, tiek vėl privaro. Labai pavargusios grįžome namo. Mūsų barako lietuvaitės ir ukrainietės ruošiamės sutikti Naujuosius metus. Kas ką turime susidedame, po patikrinimo susėsime ant viršutinių gultų, kartu pavalgysime, pasimelsime.

Staiga riksmas. Prižiūrėtoja liepia greitai man ruoštis su daiktais. Atsisveikinu su draugėmis. Visų akys išsigandusios. Ir aš, ir jos suprantame, kad prasidėjo Balerio kerštas.

Lauke smarki pūga. Išvaro mūsų nedidelį būrelį pro vartus į dar didesnę pūgą, į tamsą. Pasitinka sargybiniai su šunimis. Šunys skalija, sargybiniai keikiasi, pūga staugia, šėlsta. Laikomės susikibę vienas už kito. Varo Usos vaga. Ėjome vorele, viesulo nešami. Kelio nematyti tik pusnys ir sniegas. Einant upe pūga visai pasiuto, nešte neša. Jau ir sargybiniai liepia laikytis, o viduryje upės ir patys prie mūsų prikibo. Ir šunys jau ne skalija, tik cypia ir glaustosi prie kojų. Kur dabar likimas nublokš šią saujelę pūgoje pasiklydusių žmonių?

Pagaliau matyti iš sniego kyšantis sargybinio bokštelis. Barakų nematyti tik iš didelių pusnių kyla keli dūmeliai. Mus paskirsto po tris žemines. Viduje žeminės tvyro gūdi prieblanda, ant stulpo rūksta *kaptilka*, drėgme ir šarma apėjusios sienos. Dvokas ir drėgmė, nes apie prie durų stovinčią statinę prikabinta veltinių, vatinių. Laisva vieta – tik prie durų – teko man. Širdyje toks neapsakomas gūdumas. Tramdau ašaras, neišlaikiusi pratrūkstu raudoti. Žeminėje šurmuly, o vyro balsas klausia: „*Kto tak plačet?*“ (kas čia verkia?). „*Janočka litovočka*“ – paaiškino kartu atėjusi ukrainietė Lesė. Lagerio viršininkas atsisėda ant gultų krašto, visai ramina, glosto galvą. Neverk, sako, viskas praeis, tai laikina iškentėsime, esi jauna, tik neprarask vilties. Nežinau, kodėl ašarotą veidą priglaudžiu prie šito man nepažįstamo vyro rankos ir pamažu nurimstu. Taip sutinku Naujuosius 1949 metus.

O lagerelio viršininkas ukrainietis, buvęs kalinys nuo 1941 metų, dabar jau laisvas Nikolajus Grigorjevičius Fedorčiukas, jau pagyvenęs vyras. Jis niekada nesikeikia, visada užjaučia mus. Vadovauti šiam lageriui jam papildoma bausmė.

Mano likimo draugės dabar – daugiausia rusės kriminalinės – *urkos*, *blatnosios*, yra ir kelios ukrainietės, kažin kuo nusikaltusios bendrame lageryje ir todėl čia patekusios. Suprantu čia ir yra tas *čirtu na kulički*. Žmoniškos kalbos čia retai išgirsi, vis bjauriausi keikimai, šlykščiausi anekdotai, vagių nuotykių, kriminalinių kalinių ir vagių dainos. Savo kalba neturiu kam ir žodžio pratarti, todėl šliejuosi prie kelių čia esančių ukrainiečių.

Dirbame visą dieną durpyne. Nukapojus įšalusią žemę, pasiekiame durpių sluoksnį, o jis nesušalęs, šlapias, garuoja. Šlapias durpes kasame plytomis, krauname į stirtas. Per dieną šlapiname durpyne veltiniai, drabužiai, pirštines peršlampa iki siūlo galo. Vakare einant namo sušala, braška, negali kojų sulenkti. O išdžiūti prie metalinės krosnelės per naktį nespėja, tai vėl velkamės drėgnais. Maistas čia labai blogas, mes visą laiką alkanos.

Dažnai vakarais viena meldžiuosi, prašau Dievo stiprybės. Ir kuo daugiau, jei ne Dievu, pasikliauti? Kas gali suteikti kantrybės ir stiprybės?

Vieną vakarą įėjo mūsų viršininkas Fedorčiukas, pasilenkė prie manęs ir tyliai pasakė, kad atvažiavo Baleris ir liepia mane atvesti į jo žeminę. Taip išsigandau, šiurpas perbėgo nugarą. Basniryčia įsispyriau į veltinius, užsimečiau drėgną vatinį. Drebu visu kūnu. Visos merginos, įskaitant *urkas* prašė: *Deržys, Janočka*.

Einant paskui Fedorčiuką ima kaustyti baimė, o jis paspaudžia ranką ir liepia laikytis, nepasiduoti. Žeminėje karšta, tvanku. Baleris sėdėjo atsidrėbęs kėdėje, įkaitęs, raudonas, pūzą atkišęs. Stovėjau atsirėmusi durų staktos, purtoma vidinio drebulio. Jaučiau apžiūrinėjama nuo galvos iki kojų, jo išmeigtą žvilgsnį į mano veidą, krūtinę. Susibloškiu bušlatą. Sako gali nesislėpti aš tavo nuogą mačiau. Ir klausia gal jau apsigalvojau, gal sutiksiu su jo reikalavimais. Purčiau galvą sakydama ne ir dar kartą ne. Tada paaiškino, kad čia tik gėlytės, o vaisius pamatysiu baisiausiame lageryje iš kurio niekas negrįžta. Pasakiau, kad aš to ir noriu, geriau jau Chalmir Ju pražūsiu, negu sutiksiu su tuo ko jis nori. Perpykęs paraudo, iš įsiūčio veidas persikreipė, pagrasino vis tiek parklupdysiąs mane, ir liepė eiti.

Kai grįžau, visos moterys puola klausinėti, raminti mane, net kriminalinės susirūpinę. Visos žinome, kad Chalmir Ju tik vieni vagys ir žmogžudžiai. Po 10 minučių prie vartų

suskamba skambalas, sargybiniai liepia greitai bėgti į zoną rikiuotis. Išbėgome kaip stovime, išsirikiavome sniego pusnyse. Išbėgo visas persiutęs Baleris, apėjo išsirikiavusias ir vėl įlindo į žeminę. Stovime šaltyje, drebame, bet niekas nepriekaištuoja, nors visi supranta, dėl ko tas sužvėrėjęs budelis laiko pusnuogius žmones išvaręs į šaltį. Ir vagišės tyli. Po kurio laiko vėl išėjo Baleris, apėjo koloną. Stovime dantis sukandę, tylime, tik mintyse siunčiame jam prakeiksmus. Galų gale sėdo į roges ir nurūko, paliepęs mus dar laikyti šaltyje. Grįžę į žemines trynėme nušalusius kelius rankas, bet niekas nepriekaištavo, tik prašė laikytis nepasiduoti.

Po kelių savaitių atvyko kadru skyriaus viršininkas su sąrašu į etapą. Manęs tame sąraše nebuvo. Labai prašiau, kad įrašytų. Dar mūsų lagerėlio viršininkas Fedorčiukas paprašė: „*Spasi devočku. Ved propodiot*“. Įrašė gale sąrašo. Dabar kiekvieną valandą, minutę su drebančia širdimi laukiu etapo. Kitą dieną buvom nuvestos į pagrindinį Abezės lagerį, o po dar vienos dienos iškvietos į etapą. Prie vartų stovėjo Baleris. Spaudė stiprus šaltis visi buvome apsimuturiavę veidus, visi panašūs. Nejaučiau, kaip pašaukta pavarde skriste išskridau per vartus. Dar niekada su tokiu džiaugsmu nevažiauvau į etapą, nors nežinojau kur veža ir kas laukia.

Sibiro taigoje

1948 metais Stalinui nurodžius buvo įsteigti ypatingo režimo lageriai ypač pavojingiems valstybės nusikaltėliams. Tada Vorkutoje atsirado Rečlagas, Kalymoje – Berlagas, Taišete – Ozerlagas, Norilске – Gorlagas.

1949-ųjų sausį ir vasarį iš Pečioros, Intos, Vorkutos ir kitų lagerių politiniai kaliniai buvo atskiriami nuo kriminalinių ir etapais vežami į ypatingo režimo lagerius. Iš vienos pusės mums politiniams kaliniams geriau atskirtiems nuo kriminalinių, nes jie apvaginėjo mus, skriaudė, pralošinėjo, dažnai mušėsi, keikėsi. Iš kitos pusės, ypatinguose lageriuose labai pablogėjo gyvenimo sąlygos, sustiprėjo režimas. Bet kartu su mumis pateko ir keletas *urkų*, kurie lageriuose ar kaip kitaip buvo užsidirbę politinius straipsnius.

Po trijų savaitių kelionės vėl gyvuliuose vagonuose mus murzinas, aprūkusias dūmais, sušalusias išlaipino Taišeto persiuntimo punkte. Po to išskirstė po Taišeto lagerius. Šiuose lageriuose teko sutikti daug puikių, šviesių žmonių. Čia jau kalėjo jauni mokytojai, dėstytojai, studentai, mokiniai. Daugiausiai nacionalinio pasipriešinimo dalyviai iš Vakarų Ukrainos, Pabaltijo šalių, Vakarų Baltarusijos, rusų inteligentų, vokiečių, totorių. Tautybės įvairiausios, bet daugiausia ukrainiečių. Jos drąsios, kovingos, nepasiduoda skriaudžiamos *blatnujų*, dažnai susimuša, duodamos joms atkirtį. Mes lietuvaite greitai susidraugaujame su ukrainietėmis.

Režimas šiuose lageriuose buvo žiaurus. Sargybiniams buvo įteigta, kad mes esame fašistų prostitutės, karo metu nuodiją jų brolius, tėvus, padėję vokiečiams. Tai jie ir elgėsi su mumis taip: visaip tyčiojosi. Išėjusius pro vartus sargybiniai klupdo sniege ir laiko kol išeis kiti; gerai jei sniege, bet, atėjus pavasariui, sodina tiesiog į balą ar purvyną ir taiko į vis didesnę. Taip dirbam 12 valandų šlapios iki pusės. Klūpėdamos baloje ar purve springome nuoskaudos ir pažeminimo ašaromis, bet stengėmės neparodyti.

Dirbome miško darbus: dvirankiais atšipusiais pjūklais pjovėme aukštas pušis, galingus, kietus kaip geležis maumedžius. Genėjome šakas, ritinome, traukėme kaip arkliai virvėmis rąstus prie geležinkelio į aukštas rietuves. Vasarą, kai patys didžiausi karščiai, dirbome prie geležinkelio: kasėme pylimus, nešiojome pabėgius, bėgius, grūdome žvyrą po pabėgiais. Kankino karštis, troškulys, *maškara* (mažos muselės), kankino, tyčiojosi iš mūsų sargybiniai, prižiūrėtojai, viršininkai. Labiausiai kankino alkis ir ilgesys. Bet mes gyvenome, kad ir tokį gyvenimą. Vakarais, nuvargę po sunkių darbų, susirinkdavome lietuvaite kartu pasimelsti, padainuoti. Ukrainietės pasidarę altorėlį ir kryžių iš berželių kiekvieną vakarą suklupdavo maldai ir giesmei.

1950 metais vasarą vėl pašaukė su daiktais į etapą, į persiuntimo punktą Krasnojarske, o iš jo į tolimąją Šiaurę – Norilską. Lageryje ilgai vienoje vietoje nelaiko. Jei tik pastebi, kad kaliniai susigyveno, stengiasi išskirstyti į kitus lagerius. Taigi pašauktos į etapą, išsiskyrėme skaudančia širdimi, ašarotomis akimis. Tą kartą išsiskyriau ir su savo globėja vakarų ukrainiete tiotia Paša Derkač, kuri tikrai nuoširdžiai mane mylėjo kaip savo dukrą. Ryškiausias jos bruožas

buvo išmintis ir gerumas. Ji man padėjo ne tik patarimais, bet kartais kartu dirbant prišokdavo padėti pakelti nešamą sunkią našta, nuvirtusį nuo liepto karutį ar vos išlaikomą bėgio galą. Ji buvo viena tų žmonių, kurie globoja jų širdžiai artimus žmones, kuriems sunku ištvirti ir nešti jiems uždėtą likimo našta.

Atsisveikinti būdavo sunku, tai dar vienas išbandymas mūsų lagerio gyvenime. Tautinis, idėjinis dvasios artumas, švelnumas, pagalba vienas kitam buvo lyg pasipriešinimas mus naikinančiam blogiui. Kai atsigrėžiau, išvaryta pro vartus, liekančios stovėjo anoje pusėje vartų, mojo mums, o ašaros tekėjo ir jų ir mūsų skruostais.

Prie juodųjų Norilsko kalnų

Po dviejų savaitių Krasnojarsko persiuntimo punkte vėl suruoštas etapas: mūsų lietuvių apie 25, kitos daugiausia ukrainietės, kelios latvės, estės. Mus ilga kolona išsirikiavusius po penkis, vėl varo kareiviai su šunimis Jenisiejaus link. Ilgai sėdėjome dulkėtoje gatvėje, karštyje, ilgai skaičiavo tikrino, vėl skaičiavo.

Pagaliau ilgais mediniais lieptais, aptvertais spygliuotomis vielomis, pradėjo varyti į baržas. Pirmą pakrovė vyrus į kelias baržas, po to moteris. Baržų viršuje sukrautos lentos, dėžės, o mus pro liuką sugrūdo į triumus. Niekas nesako kur mus veža. Triumai buvo pilni bedalių pasmerktųjų, atskirtų nuo tėvynės, savųjų, vežamų į nežinią. Kur dabar? Spėjame, kad kelionė bus ilga ir į Šiaurę. Triume tamsu, tik akims apsipratus matome sukaltus dviauškčius gultus. Ant jų gali tik gulėti, sėdėti tik susirietus, nulenkus galvą. Ant grindų padėtos lentos, po jomis telkšo vanduo. Kvėpuoti nėra kuo. Dūstame nuo karščio ir troškulio. Išplaukėme kitą dieną. Triume, kaip visada ir visur dauguma vakarų ukrainiečių. Jos kartu garsiai meldžiasi, gieda, o kartais ir uždainuoja.

Sako, kad Jenisiejus labai graži upė, jos nuostabūs gražūs krantai, bet mes nematome to grožio, mes trokštame tvankiame, dvokiančiame triume.

Rytai duoda 400 g duonos, šilto vandens puodelį ir tų mažų sūrių žuvyčių *kamsa* – kasdieninio kalinių maisto. Po to labai norisi gerti. Troškulys kankina, darosi nepakeliamas, rodos, dar valanda kita ir mirsi. Kai paprašome nors gurkšnelį vandens, ar įleisti oro sargybinių sėdinčių apipus liuko, jie tik žvengė ir keikėsi rusiškais matais sakdami: „*Tak vam i nado fašistskije bl...*“ (Taip jums ir reikia fašistų prostitutės). Kelios ukrainietės neiškentusios troškulio bandė gerti vandenį telkšantį po lentomis. Vanduo dvokė derva, buvo juodas. Prasidėjo viduriavimas. Prie *parašos* visą laiką stovėjo eilė. Tvaikas ir karštis. Daugelis moterų nuo viduriavimo nusilpo. Jau tik gulėjo ir dejavo.

Mes plaukiame vis tolyn į Šiaurę. Oras darėsi vis šaltesnis. Kiek dienų tamsoje plaukėme – nežinojome, gal dvi savaites. Kankino troškulys, oro trūkumas, kankino nežinia ir neviltis.

Galų gale baržos sustojo. Vėl girdėjome šunų lojimą, kareivių riksmus, batų bildesį. Vadinas atvykome – iš baržų išvedami vyrai.

Sutrinkšėjo ir mūsų angos durys: „*Vychodit po odnoj*“ (išeiti po vieną). Apėmė nerimas. Kur esame? Kas bus? Visos ėmėme savo daiktelius ir skubėjome iš to baisaus dvokiančio pragaro.

Įkvėpus oro, svaigo galva, akys bijojo šviesos. Vos pažinome viena kitą: sulysusios, purvinos, apneštos dulkėmis ir dūmais. Susodino krante ant žemės, tada apsidairiau.

Dangumi plaukė sunkūs juodi debesys, pūtė stiprus šiaurės vėjas. Jenisiejus toks platus, kitas krantas neįžiūrimas. Vanduo juodas, pasišiaušęs, bangos pikta plaka krantą. Prie kranto stovėjo daug laivų. Toliau nuo kranto plaukia ledų kalnai. Tai buvo Dudinka – Jenisiejaus Užpoliarės uostas. Jokio medelio, jokio krūmelio, aplik tik pažliugęs purvas.

Siauruoju geležinkeliu, sugrūsti į vagonus taip, kad tik stovėdami tilpome, buvome vežami į Norilską – Taimyro pusiasalyje.

Norilskas – Norilsko miestas ir jo apylinkėse esantys miesto palydovai Talnachas ir Kajerkanas – tai spalvotosios metalurgijos centras. Čia žemė turtinga anglies, sieros, seleno, vario, nikelio, cinko ir kitų metalų iškasenų. Tai vietovė, kurioje nieko gražaus nėra. Šaltas, rūstus kraštas, niekada čia joks paukštis neranda kelio ir saulė 10 mėnesių aplenkia, tik sunkūs

debesys ir dūmai pakilę virš miesto. Norilskas tai poliarinė naktis, tai 40–60 laipsnių šaltis, tai ledo dykuma ir juodos magnetinės audros.

Norilską iš vienos pusės supa du kalnai: Medvežka ir Šmidto. Tai juodi kalnai ant kurių neauga joks medis, neželia žolė ir joks paukštis čia neatskrenda.

Miestas pradėtas statyti 1935 metais kartu su metalurgijos kombinatu, imtos kasti spalvotųjų metalų rūdys. Intensyviai pradėtas statyti, įsisavinti žemės turtus 1941–1945 metais. Rusams okupavus Baltijos šalis, Vakarų Ukrainą, Lenkiją. 1940 metais prasidėjo lietuvių, ukrainiečių, latvių, estų karininkų, pareigūnų, mokytojų ir kitų inteligentų suėmimai ir trėmimai. Kaip darbo jėga iš tų kraštų žmonės ešelonais buvo vežami į Šiaurės ir Sibiro platumas dirbti miške, statyti miestus, darbams šachtose. Iki 1948 metų politiniai kaliniai buvo kartu su kriminaliniais, tik 1949 atskirti politiniai kaliniai ir jiems buvo įrengti ypatingo režimo lageriai.

Čia į Norilską 1941 metų rugpjūtį buvo suimti ir atvežti daugelis Lietuvos, Latvijos, Estijos aukštųjų karininkų, generolų, lakūnų. Be jų buvo ir ukrainiečių, rusų, baltarusių ir suomių belaisvių. Jie buvo žiauriai tardomi, teisiami, dalis nuteisti sušaudyti. Nuteistieji dirbo be poilsio dienų, alkani rausė tranšėjas, pamatų duobes, dirbo šachtose. Žmonės nebuvo prisitaikę prie žiaurios gamtos ir vergijos sąlygų. Negaudami jokios paramos, gydymo, kankinami bado, ligų nepakeliamo darbo, siaučiant žiaurioms pūgoms ir šalčiui iki 40–50 laipsnių, daugiau kaip pusė jų sugulė čia Norilske, prie Šmidto kalno ir prie Lamos ežero amžinajame išale arba jų kūnai buvo sumesti į jau neveikiančias šachtas. Šmidto kalno papėdė prigludė apie 100 tūkstančių įvairių tautybių kalinių.

1948 metais Norilske buvo įsteigtas ir ėmė veikti Gorlagas. Buvo įvesta ypatinga bausmė – katorgos darbai, anot jų, fašistams, išdavikams. Į Norilsko ypatinguosius lagerius – Gorlagą baržomis atgabenta tūkstančiai nuteistųjų pagal 58 Ia, 58 11 straipsnius. Tai daugiausia Lietuvos, Latvijos Estijos Ukrainos nacionalinio pasipriešinimo dalyviai. Buvo ir rusų – tai pabėgę iš vokiečių koncentracijos stovyklų kaliniai, patekę ir išlikę gyvi į vokiečių nelaisvę rusų karininkai, kariai, partizanai. Buvo ir vokiečių, prancūzų, graikų ir kitų tautybių.

Mieste pradėti statyti daugiabučiai namai, gatvės, matėsi fabrikai, didžiuliai kaminai iš kurių vertėsi aitriai dvokiantys pilkai oranžiniai dūmai, dujos, garai. Šis miestas paliko siaubingą įspūdį. Jis neturėjo dvasios, ir jo kūrimas, rodė, beprasmis, pastatytas ant nukankintų mūsų brolių ir seserų kaulų, žemė prisigėrusi kalinių kraujo, prakaito ir ašarų. Tai kančių, vargo, bado, pažeminimo ir mirties miestas, tai miestas kur krinta juodas lietus, kur pūgos ir vėjas užpusto namus, kur žmonių širdys sukaustytos stingdančio šalčio ir begalinės nakties. Į tokį miestą mus, dar kelis šimtus kalinių, nubloškė likimas.

Šmidto ir Medvežkos įkalnėse kiek akys užmato, kaip degtukų dėžutės lygiomis eilėmis išdėstyti barakai – lageriai. Jų pilna visur: pačiame mieste, tundroje, prie fabrikų. Tai ir yra Gorlagas – politinių kalinių miestas.

Norilsko lagerių dalis

Po mėnesio karantino mus apgyvendino 6-tame moterų lageryje. Lageris rytinėje miesto dalyje, prie miesto statybų, už jo jau tundra. Nuo miesto mus skiria aukšta trijų metrų lentų tvora, apraizgyta spygliuota viela, nuo tundros ir plytų fabriko skiria penkių eilių spygliuotos vielos tvora ir draudžiamoji zona, kurią peržengus šaunama be įspėjimo. Viduryje lagerio ilga gatvė, kurioje vyksta patikrinimai ir kalinės rikiuojasi brigadomis išvedant į darbus. Patikrinimai vyksta 6 ir 22 valandą. Abipus gatvės trimis eilėmis rikiuojasi lentiniai barakai iš dviejų sekcijų. Kiekvienoje sekcijoje dviaukščiai gultai ir gyvena 50 moterų. Tokioje patalpoje kur gyvena ir miega 50 žmonių, niekada nebūna tylos, ramaus miego: visada kas nors kalba, kosi, vaikšto, barasi. Sekcijas skiria prieangis, kuriame stovi statinė su vandeniu, keli dubenys ir kibirai. Čia grįžusios iš darbo kalinės stovi eilėje kol sulauks metalinio *taziko*, gaus kelis puodelius vandens, kuriuo turi nusiprausti, išsivalyti dantis, išsiskalbti kokį skudurėlį, o naktį čia atliekami gamtiniai reikalai, nes nakčiai po 22 valandos barakai užrakinami.

6-ame moterų lageryje gyvena nuo 4000 iki 5000 įvairių tautybių moterų. Vyraujanti tautybė buvo ukrainiečių, apie 70 procentų, po to lietuvių, nemažai rusių, latvių, esčių ir kitų tautybių. Tai daugiausia jaunos moterys: antitarybinių partizanų rėmėjos, partizanės, buvę studentės, mokytojos, mokinės. Didelę dalį ukrainiečių sudarė Vakarų Ukrainos – *zapadninkės*. Jos savo pažiūromis skyrėsi nuo rytinės dalies ukrainiečių ir buvo artimos lietuvaitėms. Lietuvaikių radome 50 ir mūsų atvežė 25. Už lentinės tvoros gyvena dar 500 katorgininkių.

Rugsėjo mėnuo Norilske jau žiema. Mums išdavė žieminius rūbus: šimtasiūlį vatinuką, vatines kelnes, veltinius, *šliomus* – tokias kepures, panašias į tankistų. Ant rūbų iš priekio ir nugaros įsiūti dideli specialūs numeriai. Mano buvo P- 376. Taip ir šaukia sargybiniai mus numeriais. Nebuvome žmonės. Kažkada vergai ir tie turėjo vardus, o mes tik numerius. Vienintelis mūsų tapatybės ženklas dabar – kalinio numeris. O prižiūrėtojams ir sargybiniams nuolat buvo kalama į galvą, kad jie saugo, prižiūri pavojingus nusikaltėlius.

Mus lietuvaites išskirstė į kitas brigadas, kad nebendrautume kartu. Dirbame miesto statyboje. Moterys dažniausiai dirba paruošiamuosius darbus naktinėse pamainose. Žiemą čia visai neprašvinta. Tas pats – diena ar naktis. Nei vienas šviesos spindulėlis nenušviečia niūraus miesto, apsupto juodų kalnų, tik vėjas kaukia, vaitoja ir sunkūs debesys nukloja dangų.

Pirma mūsų žiema Norilske buvo labai šalta, žiauri, dažnos pūgos, šalčiai. Arktinis šiaurės vėjas tiesiog bloškia ant žemės jei nespėji į ką įsikibti. Šaltis iki 45 žemiau nulio rėžia veidą, varsto kūną. O mes, moterys nuo ryto iki vakaro tranšėjose kapojame amžino įšalo žemę, klojame vamzdžius, karučiais vežiojame sušalusios žemės luitus – ruošiam kolektorius. Kolektoriai – tai požeminės 4 metrų pločio ir 5-8 metrų gylio tranšėjos: vandeniui, kanalizacijai, elektros laidams. Jų šimtai po visu Norilsko miestu ir jie visi iškapoti kalinių moterų rankomis.

Žemė sušalusi į akmenį, net kibirkštys skyla iš po kirtiklio. Kastuvas, kirtiklis, neštuvai, karučiai – tai visa technika, ir su ja mums moterims, reikėjo iškasti-iškirsti kelių metrų gylio pamatų duobes, ilgiausius griovius, tranšėjas įšalusioje į akmenį žemėje.

Dažnai Norilske kyla pūgos. Tada jau mums bėda, jei pūga užpuola darbe. Šaltis spaudžia, o vėjo gūšiai kartu su sniegu lekia, griaua iš kojų, bloškia sniegą į veidus, ant jų tuoj pat sušąla į ledą. Naktį, kai nusileidžia pats stipriausias poliarinis šaltis, šerkšnu pasidengia visas oras, rodos, pasaulis virsta ledu. Tada galvoji: kaip išgyventi šią naktį? Kaip išsaugoti nors menką šilumą šią begalinę naktį? Viskas aplinkui pilka tamsa. Tamsu barake, tamsi diena vos vos prašvinta blausi pilkuma ir vėl tamsi naktis. Dieve, kaip neprarasti vilties, žmogiškumo bruožų šiame beprasmiškame gyvenime?

Grįžusių iš darbo dar neleidžia ilsėtis. Jau laukia paruoštos rogės, kastuvai, dar užduoda darbo: nukasti, išvežioti sniegą apie zoną ar zonoje. Kai jau pasiekiam baraką, dar reikia pastovėti eilėje, gauti porą puodelių vandens apsiprausti. Tik tada vakarienė. Jau visai vėlu, jau norisi išsitiesti ant gultų, bet dar patikrinimas. Tai kiek lieka poilsiui?

Laiškų ir siuntinių tą žiemą negavome, nes per metus leidžiama parašyti tik du laiškus ir tuos tik vasarą, o žiemą, kai Jenisiejus užšąla, kelias užkirstas. Labai trūksta maisto, tos duonos normos, kur gauname, ir balandos maža. Laisvą valandėlę kalbame apie skanius valgius kur valgėme laisvėje.

Duona lageryje – pagrindinis kalinio maistas. Nors sunki, drėgna, blogai iškepusi, bet kaip ji mums kvepėjo! Ir nieko gyvenime nesu skaniau valgiusi kaip ta lagerio *paikė*. Dažnai stebiu duonos dalijimo vyksmą. Visos sėdi ant gultų. Stebiu moterų akis veidus. Visų akys įsmeigtos į dėžę su duona. Kokiais žvilgsniais jos žvelgia į dalijamą duoną! Gerai, jei, dalijant iš eilės, tau tenka duonos kepalėlio galas su kriaukšlele – tada plutelės daugiau ir geriau apkepusi, bet jei kepalėlio vidurys duonelė visada drėgna, sunki, jos lyg mažiau.

Kas turi kantrybės, savo davinį dalija į tris dalis. Vieną pusryčiams, kitą nešasi į darbą, o vakarui retai kas pasilieka. Tie 200 g šlapios duonos ir valanda poilsio būna tikra atgaiva tiems, kurių darbo diena prasideda ir baigiasi Šiaurės naktimis.

Dirbame naktinėje pamainoje, tranšėjose. Netoli kepykla. Apie 4 valandą nakties kepykloje, matyt, iškepa duona ir tada ištraukiama iš krosnių. Jei vėjas iš vakarų, duonelės kvapą atneša iki mūsų. Ir pakvimpa! Mes metame savo įrankius, atsistojame pavėjui ir traukiam traukiam tą duonelės kvapą... Seilės tįsta, skrandžiai ima burgzti, o mes stovime, kol tą saldų duonelės kvapą išnešioja vėjas. Ir lyg pavalgę.

Žiauri Taimyro pusiasalio gamta. Vasarą, kai užaina lietūs, pila kaip iš kibiro. Gerai jei yra *balokas* – lentinis namelis pietų metu duonelei suvalgyti, bet dažnai dar jo nebūna. Jei toks lietus užklumpa darbe, peršlampi iki siūlo galo. Kai lietus nustoja, šlapi rūbai išdžiūsta ant tavęs.

Norilske pastatai statomi ant polių. Į amžiname įšale iškapotas duobes pilamas cementas. Mes moterys ir kapojame kirtikliais tas duobes. Žemės paviršius atšyla 20 cm. Kapojame amžiną įšalą, o į duobę kraštais šliaužia praskydusi žemė. Šis purvas vadinamas *plyvun*. Vieną kastuvą to plyvūno išmeti, du atplaukia atgal. Duobė greitai prisipildo vandens. Stovime vandenyje, ant nugarų plaukia plyvūnas, o dažnai ir pradeda pliaupti lietus. Ir taip visą dieną kovojame su purvu. Pailsėti prisiglaudus prie duobės sienos negali – visur purvas, vanduo. Kartais apima toks beviltiškumas, savęs gailėstis, neviltis. Tada belieka tik savo jausmus išlieti – išsiverkti. Arba melstis.

Per pietų pertrauką išlipę iš duobių, suvalgome savo atsineštą duonelę, kalbamės su draugėmis, juokiamės iš nieko, kad tik praskaidrinti nuotaiką, pasakojame nuotykius iš laisvės gyvenimo, mokyklos laikų.

Vasarą vakarais parėjus iš darbo zonoje pasigirsta lietuvių, ukrainiečių dainos. Nors tai draudžiama ir sargybiniai grasina šaudyti, bet dainos garsai aidi visoje viela aptvertoje zonoje, pasiekia Norilsko gyvenamuosius rajonus, nusidriekia tundroje ir mūsų pažeminimai, skriaudos, aidint dainai, tarsi pasitraukia. Dainos guodė prarandančias viltį, jos lengvino mūsų gyvenimą, malšino niekad neblėstantį Tėvynės ilgesį. Ir nakčiai uždarytos barakuose tyliai dainavome, giedojome giesmes. Dainuoja ukrainietės, mes klausomės, tada dainuojame mes lietuvaitės ar latvės. Net naktį tranšėjose, siaučiant pūgoms ar spiginant nežmoniškam šalčiui, dažnai pasigirsta tai lietuvaikių, tai ukrainiečių ar esčių daina.

Kaip greitai vasara prasideda, taip greitai ir baigiasi. Jau užgeso baltosios naktys. Rugsėjo pradžia – jau krintančios snaigės tamsiai rudą tundrą papuošia baltai. Širdyse liūdesys, vėl šalčiai, pūgos. O mes vis dar už spygliuotų vielų, sunumeruoti, varomi sargybinių, vilkšuniai iškišę liežuvius, iššiepę nasrus, pasiruošę pulti. Bet lageryje viską gali iškęsti, tik Tėvynės ilgesys yra toks nenusakomas, nenumaldomas, ir jo atsikratyti negali niekada. Jis rusena mūsų mintyse, kalbose, dainose. Net sapnuose neapleidžia.

Į mūsų lagerį atvežė didelį etapą kalinių iš Krasnojarsko persiuntimo punkto. Įvairių tautybių jaunų merginų, bet daugiausia ukrainiečių. Beveik visos jos nuteistos po 25 metus kalėti. Tai daugiausi studentės, medikės, moksleivės, partizanų rėmėjos. Lietuvaikių atvežė 25. Visos to etapo moterys labai aktyvios, drąšios, energingos. Iš pradžių nenorėjo dirbti, bet pabuvę *būre* – išėjo į darbą.

Norilsko pastatai stovi ant betono polių, o jiems suleisti reikėjo apie 8-9 metrų gylio *kotlovany* (duobių). Tamsiomis naktimis, moterų rankomis buvo iškasta tūkstančiai tokių duobių. Ne kastuvu iškasti, o kirtikliais iškapoti. Kol esi viršuje dar matai viena kitą, bet kasantis giliau lieki vienu viena įkalinta toje amžino įšalo duobėje. Jautiesi lyg kokiame kape gyva palaidota. Kartais toje aštuonių metrų gylio duobėje apninka keistos mintys. Rodos duobės sienos

susiglaus, užgrius, imu bijoti tos uždaros erdvės ir mane sukausto siaubas. Meldžiu Dievą, kad suteiktų stiprybės iškentėti šią naktį, kad neleistų kilti baisioms mintims, kurios vis dažniau aplanko. Ir taip naktis iš nakties. Kai pasibaigus pamainai, ištraukia iš to *kotlovano* galva svaigsta, vos gali pastovėti ant kojų.

Mirus Stalinui tikėjomės – dabar bus lengviau, gal mūsų gyvenimas ims keistis. Taip pasikeitė, bet į blogąją pusę.

Kai į pabaigą ėjo šalta sunki žiema, mes 6-tos zonos „didžiosios valstybinės nusikaltėlės“, vos vilkome Stalino uždėtą XX amžiaus baudžiauninkų jungą. Maistas vis blogėjo, režimas darėsi nepakeliamas. Dėl kiekvieno žingsnio į šalį, dėl kiekvieno išarto žodžio sargybiniai grasino šaudymu, pjudė šunimis, mušė atsilikusias, visaip tyčiojosi. Žiauresni sargybiniai išvedę per vartus susodina kur papuola: pavasarį taiko į didesnę balą, žiemą – į sniegą. Barakuose dažnai daromos kratos. Kareiviai purviniais batais laipioja po gultus, krato maišelius, viską atima kas uždrausta. O uždrausta mums daug kas.

Bet mes irgi ėmėme keistis. Ypač drąsesnės pasijutome, kai į lagerį atvežė minėtas naujokes. Jos ėmė skatinti kovoti už savo teises. Dabar vis dažniau pasigirsta ukrainiečių, lietuvių daina. Ir niekas negali jos nutildyti, nors sargybiniai laksto apie tranšėjas grasindami šaudyti. O mums belieka laikytis viena kitos, melstis, tikėti ir laukti.

Vyrų lageriuose tuo metu buvo nemažai II pasaulinio karo dalyvių, karininkų, kareivių. Praėję frontą, iškentę nelaisvę jie buvo nepalūžę, neketino ilgai kęsti skriaudos ir pažeminimo. 1952 metais į Gorlagą iš Karagandos buvo atvežtas didelis etapas vyrų: surinkti patys nepaklusniausieji. Jie buvo pilni neapykantos savo skriaudėjams, skatino kalinių aktyvumą. Etapą paskirstė po visus Norilsko lagerius. Nepaklusnieji – jauni, daugelis neseniai suimti, aktyvūs, drąsūs: vakarų ukrainiečiai, Baltijos respublikų gyventojai: buvę partizanai, ryšininkai, studentai. Jie kovojo su lagerio administracijos savivale, su vagimis, skundikais.

Lietuviai ir ukrainiečiai sovietiniuose lageriuose buvo pati aktyviausia, tvirčiausia politinių kalinių dalis: besipriešinant prievartai, nepasiduodanti *kūmo* vilionėms, neparsiduodantys, visada išliekantys žmonėmis. Būdamos kalinės skirtingų tautų, tradicijų, kultūrų, mes mylėjome savo gimtas šalis, savo kalbą, savo tradicijas, bet kartu gyvendamos viename barake, dirbdamos vienoje tranšėjoje, mes išmokome gerbti ir kitų nacionalines idėjas, kultūras.

Moterys vis dažniau imame gauti iš vyrų lagerių laiškučius skatinančius priešintis režimui, nesitaikstyti su skriaudomis, ir, kad reikia kažką daryti, nes ilgiau taip negali tęstis. Pasipriešinimo dvasia užvaldė visus lagerius. Kai sargybiniai, išgirdę išartą žodį, ima grasinti, keiktis, dažnai susodina sniege ar baloje visą koloną, sėdime pusvalandį, o paliepus keltis nei viena nejuda. Sargybiniai bėgioja aplink, pjudo šunimis, traškina šautuvais, o mes sėdime pažaliavusios nuo šalčio, alkio, su baisia neapykanta tai prievartai ir kažkokia stipri pasipriešinimo dvasia sklendo virš kolonos. Kartais koloną iš darbo varo per tundrą kuo šlapesniu keliu. Priėjus purvyną komanduoja „*Ložis*“ (gulti). Paėjus po kelių minučių vėl komanduoja gultis kuo didesniame purvyne. Ir taip gult, kelt ir vėl gult. Tyčiojasi tol, kol kolona lieka gulėti jau nesikeldama, ir kol nebūna iškvieistas sargybinių viršininkas. Įvairūs kalinių pasipriešinimai darėsi vis dažnesni ir dažnesni. Kuo kaliniai darėsi nepaklusnesni, tuo lagerių viršininkai griežtino režimą. Vis dažniau kalinių nušaukama, kitiems matant. Į kalinius šaudoma be priežasties.

Juodos vėliavos virš Norilsko

1953 metais gegužės 26-tą dirbome naktinėje pamainoje miesto statyboje. Staiga ima kaukti fabrikų sirenos. Vyrų zonoje ant stogų vyrai mojuoja vėliavėlėmis, šaukia mesti darbą. Prasidėjo kalinių sukilimas. Gauname žinią, kad 5-tame lageryje zonoje buvo sušaudyti 5 vyrai ir dar keli sužeisti tik dėl to, kad išėję prie barako uždainavo.

Visi kaliniai metė darbus. Sustojo sukiotis statybose kranai. Vis kaukė sirenos. Po pusvalandžio ant aukštų bokštinių kranų strėlių iškilo juodos vėliavos. Visuose lageriuose skelbiamas bado streikas.

Grįžę į lagerį mes neišleidžiame jau surikiuotas į darbą išvesti moterų kolonas. Išvirtą virtuvėje *balandą* išpilame žemėn, atvežtą duoną gražiname už zonas. Virtuvės langus ir duris užkalame lentomis Skelbiame bado streiką. Buvo galima apsispręsti toms, kurios nepalaikė streiko, atidaryti vartai ir jos galėjo išeiti iš zonas. Tokių atsirado apie du šimtai. Jas pašaipiai vadinome *dačnikėmis*. Tai buvo daugiausia ligonės, senutės, bet daugiausia tos, kurios turėjo šiltas vietas lageryje: virėjos, brigadininkės, siuvėjos ir kt.

Sukilimas apima vis daugiau lagerių. Apmirė, nutilo Norilsko šachtos, statybos, nustojo leisti juodus dūmus fabrikai, neliepsnoja nikelio krosnys, nekaukši kirtikliai į amžino įšalo žemę.

Kiekviename lageryje buvo sudaryta kalinių atstovybė – Sukilimo komitetas. Į ją įėjo visų tautybių ir atskirų barakų atstovai. Mūsų lagerio komitetą sudarė išrinktos ukrainietės: Lesia Zelinskaja, Ania Zoziuk, estė Asta Tofri, latvė Alida Daugė, lietuvė Irena Martinkutė, baltarusė Julė Safranovič. Ir dar dvidešimt aktyvių iš kiekvieno barako. Komitetui vadovavo Lesia Zelinskaja, kuri pasižymėjo aktyvumu, drąsa, logiška kalba. Ji iš karto akcentavo, kad nors ukrainiečių yra dauguma, sukilimas yra visų tautybių žmonių. Mat lagerio viršininkai ėmė per garsiakalbius rėkti, kad tai yra tik *banderovcų* maištas. Komitetui sudarė reikalavimus ir pareikalavo aukščiausio rango vyriausybės komisijos iš Maskvos. Ant dviejų barakų iškėlėme juodas vėliavas su raudona juosta įstrižai.

Visi viršininkai, prižiūrėtojai buvo išprašyti iš zonas. Visos kalinės suskirstytos į grupeles. Ruošiamo mitingus. Pamėlę iš bado dainuojame lietuviškas, ukrainietiškas dainas ir laukėme komisijos. Kai tik per garsiakalbius ima agituoti mus išeiti iš zonas į darbą, moterys ima rėkti, cypiti. Įstumia per vartus vežimą su kvepiančiomis spurgomis, keptos mėsos gabalais, bet nei viena nesusigundo, o vežimas išstumiamas atgal.

Ėjo jau devinta badavimo diena, kai išgirdome, kad į vyrų zoną atvyko tikra komisija iš Maskvos. Mes nutraukiame badavimą ir laukiame komisijos. Birželio 7-tą Maskvos komisija atvyko į 6-tą moterų lagerį. Sustatėme stalus Vienoje pusėje susėdo komisijos nariai vadovaujami M. Kuznecovo (Saugumo komiteto pirmininko), VRM kalėjimo viršininko, Partijos CK atstovai: pulkininkas A. Kiseliovas, generolas A. Sirotkinas. Kartu su jais atvyko ir Norilsko lagerių viršininkas generolas Zverevas, bet jis buvo išprašytas išeiti iš zonas. Už vartų stovėjo daug kareivių su paruoštais automatais. Prieš komisiją sėdo išrinktos derybų delegatės: ukrainietė Lesia Zelinskaja, estė Asta Tofri, latvė Daugė, lietuvaitė Matytė Pinkevičiūtė. Jos papasakojo komisijai kaip su mumis buvo elgiamasi ir pateikė reikalavimus: 1) peržiūrėti bylas, nekaltai nuteistas išleisti į laisvę; 2) nuimti numerius, susilpninti režimą; 3) sumažinti darbo trukmę iki 8 valandų; 4) po 6 darbo dienų duoti poilsio dieną; 5) leisti rašyti laiškus ir juos gauti; 6) nuimti nuo langų grotas, nerakinti barakų nakčiai, už darbą mokėti nors po kelis rublius; 7) netaikyti represijų sukilimo dalyviams.

Reikalavimai buvo išklaustyti ir pažadėti įvykdyti. Čia pat puolame plėšyti nuo rūbų numerius, laužome grotas, sukertame atvežtą duonelę. Rytojaus dieną išeiname dirbti. Išėjo į darbą ir vyrų lagerių kaliniai. Tik 3-jo paties didžiausio, katorgininkų lagerio kaliniai gerai organizuotą sukilimą tęsė, nes čia išlaisvinant iš *būro* nubaustus kalinius buvo žuvusių ir sužeistų.

Praėjo dvi savaitės. Vieną naktį, kai lageris miegojo, pasigirdo mums pažįstamas, pavojaus švilpukas. Visos renkamės į pagrindinį lagerio taką. Pasirodo, mus apgavo. Naktį nuo gultų buvo nutraukti aktyviai pasireiškę badavimo metu, sumušti ir išvežti nežinia kur.

Laisvė arba mirtis

Visi lageriai paskelbia sukilimą. Nutraukiamas darbas. Tai jau ne bado streikas, ne reikalavimai – tai politinis protestas prieš smurtą, prieš žmogaus žeminimą. Tai reikalavimas laisvės. Virš visų lagerių vėl suplevėsuoja juodos vėliavos su raudona juosta. Vėl pradeda veikti Sukilimo komitetas, kuriame dauguma ukrainiečių. Praeityje partyrusios nemažai išbandymų savo šalyje ir dabar prasidėjus sukilimui jos parodė daug drąsos, stiprybės ir organizacinių sugebėjimų. Susiskirstome į grupeles, budime prie vartų, ant stogų prie vėliavų dieną ir naktį. Palaikome tvarką. Maistą kalėjimo davinių 400 g duonos imame. Visi lageriai iškelia šūkį „Laisvė

arba mirtis“. Ilgai bandyta kalinių kantrybė galų gale trūko. Viskam yra riba, ir kai ji peržengiama, tada jos kaip veržlios upės nesustabdysi.

Neįsileidžiame jokių viršininkų. Jeigu kuris nori prie vartų pabando paagituoti baigti sukilimą, jo balsą nuslopiname garsiu rėkimu. Apie zoną sustatomi garsiakalbiai visą laiką agituoja išeiti iš zonos. Tie, kurie nutrauks sukilimą, išeis iš zonos žadami paleisti į laisvę. Garsiakalbiai be paliovos ragina neklausyti Vakarų Ukrainos *banderovcų* ir *litovcų* nacionalistų. Jie rėkia garsiai, mes dar garsiau. Apie zoną sustatomi kulkosvaidžiai, būriais vaikšto automatais ginkluoti kareiviai. Bokšteliuose kyšo kulkosvaidžių vamzdžiai. O mes meldžiamės, rengiame mitingus, budime ir dainuojame. Mes reikalaujame laisvės! Kovojuame prieš sovietų jungą. Mes pavargę, priėję ribą nuo pažeminimų, alkio, nepakeliamo darbo, bet mes ne bedvasiai, nesužlugdyti sovietinės sistemos. Buvome ir likome žmonėmis ir dabar pasijutome laisvi.

Mūsų moterų zoną nuo vyrų lagerio skiria plytų fabrikas. Prasidėjus antrai sukilimo bangai, vyrų naktinė pamaina liko plytų fabriko teritorijoje, iškėlė vėliavą. Per juos mes gauname žinių iš kitų lagerių. Vyrai per garsiakalbius prašomi palikti darbo zoną, bet jie nesutinka. Prie plytinės atvedamas didelis būrys ginkluotų kareivių. Grasina sušaudyti jei neišeis, bet vyrai nejuda. Staiga kareiviai įsiveržė į plytinės zoną, puolė beginklius vyrus. Mes sulipę ant barakų stogų matėme kaip kareiviai armatūrų lazdomis, dalbomis, kareiviškais kirvukais kapodami vyrams per pečius, galvas išvarė vyrus į 5 tą zoną. Vyrai kaip pakirsti krito. Aidėjo šūviai, automatų serijos. Mes drebėjome iš nuoskaudos, pykčio ir rėkėme, cypėme nesavais balsais.

Mus visokiais būdais prašo išeiti iš zonos, grasina šaudyti, susidoroti kaip su vyrais. Tačiau nei viena moteris nepajuda. Mes dabar gyvename tarsi savo respublikoje. Budime ant stogų prie vartų, ruošiamo mitingus. Dainuojame savo šalių dainas. Deklamuojame, kuriame eilėraščius, dainas. Atsimenu ukrainietės Stefanijos Koval sukurtus eilėraščius apie tai, kad mes merginos norime gyventi, o kas sugrąžins mums jaunystę iš Norilsko pragaro ir tais žodžiais ukrainietės dainuojančias dainas. Mes lietuvaitės gauname lietuvio kunigo sukurtas eiles „Šiaurės vėtroje vyrai pakirdo...“ ir susikūrę melodiją dainuojame. Per sukilimą atgimė dainos. Vienur balsingosios ukrainietės traukia „Reve ta stohne Dnibr šyrokyj“, kitoje lagerio pusėje jau suskamba lietuvaičių „Leiskit į Tėvynę“.

Jei tik kas paliečia mūsų zonos ribas – rėkiame iš visų jėgų. Ir vis skanduojame: „Laisvė arba mirtis“. Kurtinamo riksmo buvo užtvindytas visas Norilsko miestas. Kareiviai vis dažniau paleidžia automatų serijas virš mūsų galvų. Bet mes jau nebijome. Čia nelaisvėje už spygliuotų vielų mes pasijutome laisvi. Tai buvo stebuklas. Laisvės skonis! Koks jis saldus, tegu sekundė, valanda, tegu toks kokį dabar turėjome, bet ji – laisvė mūsų. O širdis taip šaukėsi gyvenimo ir laisvės!

Liepos 1-osios naktį vyrų lagerio teritorijoje išgirdome kraupius šauksmus, švilpimą, automatų šūvius. Sulipome ant stogų. Vyrų zonos link kariuomenės judėjimas, plyšauja garsiakalbiai, girdisi vyrų riksmi, aidi automatų serijos. Taip iki ryto. Mes visos, 4,5 tūkstančio moterų rėkiame, švilpiame kiek išgalėdamos. Ryte jau nematome vyrų zonoje vėliavos, spengė tyla, o tundroje matome grupelėmis vedamus vyrus vis tolyn į tundrą. Nežinojome koks likimas jų laukia. Ar sušaudys, ar gyvus sumes į neveikiančias šachtas? Taip buvo numalšintas 5-to vyrų lagerio sukilimas. Kiek buvo aukų, niekas negali pasakyti, nes kaliniai buvo išskirstyti: kas grąžinti į zoną, kas į kalėjimą, kas į baudžiamuosius lagerius. Vieni suskaičiavo apie penkiasdešimt žuvusių ir šimtus sužeistų, bet tikro skaičiaus niekas nežino.

Liepos 3-iąją sužinojome, kad taip pat numalšintas ir 4-to vyrų lagerio sukilimas.

Į mūsų širdis skverbėsi nerimas. Iš garsiakalbių sklido vis garsesni raginimai nutraukti sukilimą. Aiškino, kad vyrai jau sušaudyti ir mūsų laukia toks likimas.

Sukilimo komitetas sušaukia mitingą. Susirinkusi moterų minia užia. Pradėjo kalbėti ukrainietė Lesia Zelinskaja. Jos žodžiai privertė tūkstantinę minią nutilti ir įsiklausyti į jos žodžius. Ji sakė: mūsų atžvilgiu vykdomas genocidas, nužmoginimas, ir tik mes galime nutraukti

grandines, kaustančias ne tik mūsų kūnus, bet ir sielas. Neturime nusileisti. Pagrindinis mūsų tikslas – laisvė ar mirtis. Turim būti stiprios fiziškai ir dvasiškai, sukaupti jėgas.

Tai buvo raginimas apginti mūsų slopintą, mindžiotą, šaudytą laisvę. Lesia nestokojo kovingos dvasios, ir ji, jos kalbos galėjo sutelkti mus – skirtingų tautybių, atliekančių įvairias bausmes, nuomones, visokio amžiaus – vienam tikslui.

Jautėme: artėja atomazga, kad ruošiasi mus numalšinti jėga, bet jeigu jau mums lemta mirti, geriau mirsime stovėdamos, negu nusizėmusios. Supratome, kad po valandos, kelių minučių mūsų gyvenimas gali pasibaigti.

Vakarop jau apsupo visą zoną, atvažiavo ugniagesių mašinos. Ruošėsi jie, ruošėmės ir mes. Visas neįgalias, senas, ligones suvedėme į tris barakus, virš kurių plevėsavo juodos vėliavos. Visos tūkstančiai moterų – gyvu penkių vainikų žiedu apsupome barakus. Susikibusios rankomis, drebėdamos iš įtampos, rėkiame, skanduojuame „Laisvė ar mirtis“. Prakirpo keliose vietose spygliuotų vielų tvoras ir ragino išeiti, bet nei viena nepajudėjo iš rato. O buvome įvairių tautybių: ukrainietės, rusės, lietuvaitės, latvės, estės... Daugeliui jau į pabaigą ėjo bausmės laikas, kai kurioms buvo likę vos keli mėnesiai, vieneri ar pusė metų. Bet nei viena nesudrebėjo ir iš rato neišėjo. Tokios akimirkos sujungia ir vienija žmones. Tai buvo stebuklas.

Taip stovėjome ratais, susikibusios rankomis pečius surėmusios, nugaras suglaudusios ir rėkėme visą naktį. Apie 4 valandą ryto kareiviai po kelis žingsnius pradėjo artėti. Nugriovė nuo miesto pusės tvorą. Mes dar tvirčiau susikibome rankomis ir dar garsiau šaukėme. Per garsiakalbį paskelbė: jei suskaičiavus iki 25, nepasiduosime, ims šaudyti. Buvo toks jausmas, kad sapnuojame baisiausią košmarą. Negalėjome patikėti, kad jie puls šaudyti, kapoti kirvukais, dalbomis moteris, mergaites. Kraupiai aidi skaičiai ir mūsų šauksmas. Su paskutiniu skaičiumi – prasidėjo. Šūviai suaidi virš mūsų galvų. Iš ugniagesių mašinų į mus smarkiai trenkė stiprios vandens srovės. Moterys dar stipriau susispaudė, nepajudėjo. Tada padidino spaudimą. Kareiviai šaukdami įsiveržė į zonos vidų. Jie atrodė kaip paklaikę, ar ko prisigėrę. Įsiutę kareiviai mušė kuo galėjo: šautuvų buožėmis, armatūrų lazdomis, kareivių kastuvukais kapojo per pečius, galvas, rankas, kad lūžtų ir negalėtų laikytis, vandeniui sklaidė į būrelius, pjudė šunimis. Sužvėrėjęs kareivis kirto mums su drauge per rankas. Rankos keliose vietose lūžo. Pajutau smūgį į galvą. Netekusias sąmonės po vieną išvilko į tundrą, kitas mušdami išvarė. Visas tundroje suskirstė po dvidešimt. Kiekvieną dvidešimtuką apsupo ginkluoti kareiviai su šunimis. Neleido nei rankos pakelti, nei žodžio pratarti: mušė per rankas, pjudė šunimis.

Tundroje sustatė stalus, atėjo visi prižiūrėtojai, *nariadčikės*, *dačnikės* ir visos lagerio kriminalinės, kurios nedalyvavo sukilime. Pakelia dvidešimtuką, priveda rie stalo po vieną. Jei nebuvai aktyvi, nepastebėjo, nenufotografavo budinčios ar kalbančios, tai į dešinę ir atgal į zoną. Jei pastebėjo – dar kartą primuša, tąso už plaukų kareiviai, prižiūrėtojai, kriminalinės: tos spjaudo į veidą, vėzdais muša. Ir nuvaro į tundrą tolyn. Pačios aktyviausios – į kairę. Ten nukreipė dvidešimt penkias moteris. Jas labai mušė, uždarė lagerio karceryje. Išlaikė surakintas mėnesį laiko ant cementinių grindų, duodavo tik 300 g duonos ir vandens. Į karcerį pateko ukrainietės: Lesia Zelinskaja, Marija Čiornaja, Marija Nič, Hana Mazepa, Olga Zoziuk, Marija Gunko, Niusia Skorevič; lietuvaitės Filomena Karaliūtė, Irena Martinkutė; latvės Asta Tofri, Lidija Daugė ir kitos. Po mėnesio daugelį išvežė teisti į Vladimiro kalėjimą. Liko tik Irena Martinkutė ir Olga Zoziuk – jos karceryje išbuvo metus. Olga Zoziuk po pusės metų karceryje susirgo atvira tuberkulioze ir buvo perkelta į 6-tos zonos ligoninės baraką. Irena Martinkutė išbuvo visus metus lagerio karceryje.

Aš patekau tiesiai – į tundrą. Atskyrė apie 200 moterų ir per tundrą nuvedė tolyn per kemsynus ir pelkes. Visos galvojome viena – varo sušaudyti. Įtampa vis dar negalėjo atslūgti, drebančiomis lūpomis šnabždėjome maldos žodžius. Mes jau žinojome ką reiškia žvelgti mirčiai į akis. Ėjome ramiai, vesdamos sužeistas. Širdies skausmas slopino sulūžusių rankų, kojų, prakirstų galvų, pečių skausmus. Nejaugi viskas baigėsi? Nejaugi galas, nejaugi mirtis? Kas už jos? Ar taip ir paliksime šią žemę, nieko nenuveikę, negrįžę į savo Tėvynę. O taip norėjosi gyventi! Rankoje spaudžiu mažytį iš duonos pasidarytą sudžiovintą kryželį. Ir dar kartą kreipiuosi į Dievą. Stebuklo!

Apsukę didelį lanksmą tundroje, nukreipė mūsų koloną miesto link. Įsižiebė maža vilties kibirkštėlė – gal nešaudys. Nešaudė. Atvedė į didelį baraką skirtą 50 žmonių, o mus suvarė du šimtus viena ant kitos. Buvo daug sužeistų. Daugiausia prakirstos galvos, pečiai, sulūžusios rankos, pečių kaulai. Žaizdos kraujavo, lūžusių rankų nebuvo kuo įverti. Jokios medicininės pagalbos negavome, net lašelio vandens nedavė. Po kelių dienų pervedė už 2 km. nuo Norilsko į buvusį kriminalinių lagerį.

Lageris ant kalno ir visas Norilsko miestas matėsi. Priešais kito kalno papėdėje, buvo didžiausias katorgininkų – 3-ias vyrų lageris. Virš jų lagerio vis dar plevėsavo juodos vėliavos. Jie sukilimo nebuvo nutraukę nuo pat pradžių.

Rugpjūčio 4-tos naktį pastebėjome link jų lagerio judančias šarvuotas automašinas, pilnas ginkluotų kareivių. Matome: vyrai zonoje sustoję ratu, ratais susėdę ant žemės. Garsiakalbiai plyšoja ragindami vyrus išeiti iš zonos. Vyrų nepajuda. Sunkvežimiai iš abiejų pusių dideliu greičiu privažiuoja prie vartų, prakirptų vielų. Pasigirdo automatų pliūpsniai. Šaudymas truko apie 2 valandas. Matėme, kaip nulinko paskutinė sukilėlių vėliava. Privažiavo dar daugiau sunkvežimių – į juos kaip maišai metami žuvusiųjų kūnai. Siaubo apimtos, ilgai klūpėjome, sustingusios iš nevilties.

Kiek tada tikrai žuvo kalinių niekas negali pasakyti. Juos taip pat rūšiavo ir skirstė kaip ir mus. Daugelį sukilimo dalyvių nuvežė į Norilsko Kolorgono kalėjimą, pramintą kalinių naikinimo Mirties duobe arba Skerdykla. Ten juos labai mušė, daugelį sušaudė.

* * *

Norilsko sukilimas turėjo didelę reikšmę. Tai buvo pirmą kartą pareikštas protestas prieš Sovietų Sąjungoje įvestą nužmoginimo sistemą. Sukilime dalyvavo daugiau kaip 30 tūkstančių kalinių. Nors sukilimas buvo žiauriai numalšintas, bet jis įrodė, kad net ir sunkiausiomis išnaudojimo sąlygomis su režimu galima kovoti, net beginkliai, stojo kovoti su galinga prievartos mašina ir net matydami į juos nutaikintus automatų ir kulkosvaidžių vamzdžius, gali nepabūgti, pasijusti laisvi. Mes tada įrodėme, kad esame ne vergai, kad esame žmonės, iš kurių negalima be galo tyčiotis. Tai buvo patys baisiausi mūsų kalinimo metai, bet tai ir patys reikšmingiausi, nes jie suteikė mums tvirtybės, drąsos, tikėjimo vienas kitu ir ryžto pasipriešinti režimui. Prasminga tai, kad lietuviai, ukrainiečiai ir kitų tautų žmonės kovojo vieningai. Sovietinis tikslas supriešinti, sukurstyti įvairių tautybių kalinius žlugo.

Žinios apie sukilimą pasklido visame krašte. Pasirodė žinių ir užsienio spaudoje. Sukilimas atskleidė pasauliui lagerių tikrovę ir sovietinio režimo žiaurumą. Po sukilimo daugelis aktyvių sukilimo dalyvių buvo išvežti į Kolimos, Magadano, Sibiro lagerius. Tokiu būdu sukilimo dvasios kibirkštėlės pateko į kitus lagerius. Sukilimai prasidėjo Vorkutos, Karagandos, Sibiro ir kituose lageriuose.

Tų žmonių ryžtas, tada paaukotos gyvybės suteikė galimybę, davė postūmį ne tik gulaguose, bet ir visoje Sąjungoje daug ką keisti.

Ten, kur palaidotos sukilimo aukos, dabar Norilske stovi kryžius ir koplyčia, kurią sumūrijo „Memorialas“. 1991 metais liepos mėnesį buvo surengta jungtinė lietuvių, latvių estų ekspedicija į Norilską su tikslu įamžinti stalinizmo aukų atminimą. Rugpjūčio 10 d., minint liūdną penkiasdešimt metų sukaktį, įvyko memorialo komplekso atidengimas ir pašventinimas. Pastatytas paminklas ant kurio užrašytos žinomos žuvusiųjų pavardės. Miestas, kuriame nebuvo šventos vietos, ją įsigijo.

Ekspedicijoje dalyvavo 50 lietuvių, tarp jų – 6-to lagerio buvusi politinė kalinė Donata Muraškaitė-Švagždienė, jos vyras Vytautas Švagždys buvęs 5-to lagerio politinis kalinys ir jų sūnus Vidas, gimęs Norilske. Likę gyventi Norilske buvę politiniai kaliniai ukrainiečiai šiltai, kaip gimines sutiko ekspedicijos dalyvius, padėjo įamžinti atminimą, dalyvavo memorialo pašventinime ir pažadėjo ateityje statyti memorialą savo tautiečiams.

* * *

Metus laiko mes, šimtas moterų išbuvome baudžiamajame lageryje. Į jį pateko daugiausia ukrainiečių. Lietuvaičių buvome šešios. Ten buvo sustiprintas režimas, sunkūs darbai, neteikiama medicinos pagalba.

1954-ųjų pavasarį mus grąžino į 6-tą moterų lagerį. Čia gyvenimas jau buvo pasikeitęs. Kalinės dirbo 8 valandas, turėjo vieną poilsio dieną, galėjo nešioti savo drabužius net ir darbe. Už darbą gavo į mėnesį 12 rublių. Veikė parduotuvė, kurioje buvo galima nusipirkti sausainių, kukurūzų konservų, paprastų saldainių. Tokio alkio, kuris vargino ištikus tuos ilgus metus jau nebuvo.

Kartą per savaitę čia pat zonoje vyko perteisimai. Gavusios pažymėjimus, kasdien lagerį apleidavo dvi ar trys kalinės. Visos neramiomis širdimis laukėme savo eilės.

Mane perteisė vasaros gale. Po dviejų savaitių pranešė, kad rytojauš dieną išleis į laisvę. Vakare apėjau visus barakus, atsisveikinau su dar liekančiomis lietuvaiteimis, ukrainietėmis, latvėmis, rusėmis – juk kartu tiek metų dirbome, bendravome, kovojome. Lageryje prisiriši prie likimo draugių, su jomis dalijiesi viskuo – ne tik duonos gabalėliu, pilka antklode, gultų lenta, bet ir mintimis, savo ilgesiu, nuoširdumu, palaikė sunkią valandą. Nelaisvė išmokė išsaugoti orumą, žmoniškumą, Tėvynės ilgesį ir net kovoti už laisvę. Lageryje sutikau žmonių, kurių gyvenime niekada nebūčiau sutikusi. Jie įnešė daug šviesos į sudėtingą mano lagerio gyvenimą. Pačiais sunkiausiais lagerio gyvenimo metais, kai jau atrodė neišgyvensi, visada atsirasdavo šalia manęs žmogus, kuris nuramindavo, paguosdavo, suteikdavo vilties.

Norilske dar pagyvenau devynias dienas. Per tą laiką geri draugai nupirko lėktuvo bilietą į Krasnojarską.

Mažam lėktuvėliui kylant, dar kartą pažvelgiau į miestą, kuriame prabėgo beveik penki mano jaunystės metai. Begalinėje tundroje su sniego lopinėliais stovėjo Norilskas, dunksojo juodi Šmidto ir Medvežkos kalnai, leisdami juodus dūmus, styrojo aukšti kaminai lyg į dangų iškeltos ir pagalbos prašančios rankos...

Dar iki sukilimo, būnant Norilsko lageriuose, lietuviai ir ukrainiečiai organizavosi į pagrindžio organizacijas. Per Norilsko kalinių sukilimą 1953 metais lietuvių organizacija, pagerbiant žuvusius čia lietuvių karininkus buvo pavadinta „Norilsko Vyčiais“. Sugrįžę į Lietuvą savo veiklos jie nenutraukė.

Atgavus Nepriklausomybę susikūrė bendrija, kurios pirmininkas nuo pat įsikūrimo yra Bronius Zlatkus buvęs aktyvus sukilimo dalyvis. Kiekvienais metais gegužės mėnesį norilskiečiai susirenkame į savo suvažiavimą, paminime ten žuvusius. Mūsų draugystė su buvusiais politiniais kaliniais ukrainiečiais nenutrūko. Bendrijos pirmininkas visą laiką palaiko ryšius su ukrainiečių organizacijomis. 2006 metais į mūsų suvažiavimą atvyko svečiai iš Ukrainos vadovaujami 4-to lagerio Sukilimo komiteto pirmininko Eugenijaus Griciako. Iki ašarų visi buvome sujaudinti, kai ukrainiečiai įnešė į salę sukilimo vėliavą su raudona juosta įstrižai ir pastatė ją šalia mūsų „Norilsko Vyčių“ vėliavos. Įteikė ukrainietiškos duonos kepalą ant balto raštuoto rankšluosčio. Buvo parodytas Michailo Tkačiuko filmas skirtas Norilsko sukilimui, vyko pokalbiai su sukilėliais. Negalėjau atpažinti nei vienos iš anų dienų tada buvusių jaunų mergaičių. Tik pavardės daug pasakė. Kitą dieną aš ir mano vyras savo automobiliu E Griciaką ir M.Tkačiuką vežėme parodyti Lietuvos apylinkių. Patraukėme į mūsų nuostabius Dzūkijos miškus, prie ežerų. Aplankėme ir Grūto parką, apie kurį ukrainiečiai buvo girdėję prieštaringas nuomones ir tuo buvo labai susidomėję. Pamatę savo akimis, verslininko V. Malinausko sovietmečio skulptūrų kolekciją surinktą ir sustatytą pelkėje, jie nustebo. Apžiūrėję sustatytas Lenino skulptūras, eilėmis išrikiuotas Stalino, Lenino ir kitų vadų galvas jie samprotavo, kad šis parkas gali iš tiesų pasitarnauti jaunimo auklėjimui. Įtaigiai parodo koks buvo tas socialistinis menas ir kaip buvo kvailinama visuomenė. Vaišiname lietuviškais patiekalais. M. Tkačiukas daug filmavo, žadėjo sukurti filmą apie Lietuvą.

Jau 2008 metais pažymėjome 55 metus nuo Norilsko sukilimo. Labai buvau sujaudinta, kai gavome pasveikinimą iš Norilsko sukilimo dalyvių ir jame radau pažįstamas pavardes: Marijos Nič, Anastazijos Tarnavkos, Stefos Koval, Anos Mazepos.

Dabar, po daugelio metų, gyvendama jau Nepriklausomoje Lietuvoje, su amžiumi vis dažniau atsigręžiu į savo praeitį, prisimenu lageriuose praleistus pačius gražiausius jaunystės metus. Matau tuos žmones su kuriais teko susitikti prie Vorkutos geležinkelio, Sibiro platybėse, Norilsko tranšėjose, tamsiuose barakuose. Girdžiu jų žodžius, matau veidus, atsimenu vardus,

nors pavardžių daugelio neprisimenu. Daug laiko praėjo. Prisimenu ne tik savo bendražygius tautiečius, bet ir kitų tautų lagerio draugus, ypač ukrainietes su kuriomis man daugiausia teko bendrauti. Dažnai teko būti vienai lietuvaitei tarpe ukrainiečių. Man jos parodė daug kilnadvasiškumo, pagalbos, nuoširdumo, kurio aš niekada neužmiršau ir lieku joms dėkinga. Ir niekada per tiek metų neteko patirti jokių konfliktų.

Devynierius metus kartu su jomis grūmiausi su smurtu, pažeminimu, sunkiu darbu, alkiu. Per tuos sunkius kalinimo metus lietuvaitės su ukrainietėmis gerai susipažinome, susidraugavome, likome labai artimos, mus vienijo politinis 58 straipsnis. Norilsko sukilimo dvasia mus dar labiau suartino. Drauge išgyvenę tokias akimirkas, mes įvairių tautų, įvairaus amžiaus žmonės tapome tarsi giminės: broliai, seserys. Lietuvius ir Vakarų ukrainiečius vienijo panašūs pasipriešinimo sovietinei okupacijai kovos būdai. Mes buvome vis drauge įsikibusios į paskutinę viltį, net stovėdamos prieš kulkosvaidžių vamzdžius. Tokios akimirkos suvienija žmones. Ten tolimoje Šiaurėje, Norilsko tranšėjose, šachtose mes kartu mokėmės mylėti savo tėvynę, išsaugoti savo kultūrą, tradicijas pažinome ir išmokome gerbti kitų tautų tradicijas, kartu kovoti už savo išgyvenimą, orumą, laisvę.

Trečiosios ekspedicijos į Norilską dalyviai lietuviai 1991 m.

Žvelgdama į mūsų kartu nueitą kelią, manau, kad tie ryšiai, kurie mus jungė su ukrainiečiais ir kitų tautų žmonėmis, turėtų nenutrūkti. Mūsų lietuvių su ukrainiečiais draugystė neturėtų užgesti ir turėtų lydėti iki mūsų gyvenimo pabaigos. Mus su ukrainiečiais siejo ir sieja sielų artumas, bičiulystė, kuri tęsiasi, kuri turi tęstis...